

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra středoevropských studií

Diplomová práce

Bc. Peter Kúdelka

Moderný národný román v strednej Európe

Modern National Novel in Central Europe

Praha 2017

Vedoucí práce: doc. PhDr. Rudolf Chmel, DrSc.

Na tomto mieste by som rád poďakoval vedúcemu práce doc. PhDr. Rudolf Chmel, DrSc. za jeho ochotu podeliť sa o jeho dlhoročné literárne skúsenosti a za neúrekom inšpirácii na poli literárnej vedy. Taktiež chcem poďakovať ochotným a trpezlivým pracovníkov viacerých dielčích knižníc na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovy, Slovanskej knižnici v priestoroch Národnej knižnice v Prahe, Univerzitnej knižnici v Bratislave a Inštitútu Roberta Musila Korutánskeho literárneho archívu v Klagenfurte am Wörthersee.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 3. srpna 2017

.....

Jméno a příjmení

Abstrakt

Práca uvádza hľadanie národných literatúr v stredoeurópskom priestore medzi románmi v období literárnej moderny v 20. a 30. rokoch 20. storočia. Definovanie myšlienky národného románu na poli stredoeurópskych literatúr patrí medzi veľmi náročné a komplikované procesy. Práca nahliada na literárne diela ako súčasť národných literatúr na románoch poľského autora Stefan Zeromského *Predjarie*, maďarského spisovateľa Deszo Kosztolanyiho *Sladká vrahynia*, slovenského autora Ladislava Nádaši-Jégé *Cesta životom*, českého autora Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka* a rakúskeho autora Roberta Musila *Muž bez vlastností*. Hľadanie som rozdelil na dve časti, prvá hľadanie národného románu a druhá časť hľadanie národnej postavy. V oboch prípadoch sú definované aktualizované pojmy – román národa a postava národa – oba pojmy zodpovedajú literárnym objektom, ktoré nie sú priamo vypovedajúce o živote národa, ale vytvárajú jeho hlavné myšlienky a identifikáciu. Slovenský a maďarský román zacieluje na boj jednotlivca so spoločnosťou a jeho novým postavením. Naopak rakúsky a český román odhaľuje princíp uplatnenia národných charakteristík v filozofickom románovom víre. Poľský román uviazol niekde uprostred týchto dvoch charakteristík.

Kľúčové slová

román, identita, postava, skupina, národný román, národná postava, slovenská literatúra, maďarská literatúra, rakúska literatúra, česká literatúra, poľská literatúra

Abstract in English

The papers contain a finding of the national literature in between novels in the Central Europe at the age of modernism in 20s and 30s of 20th century. The idea definition of national novel in the literatures of Central Europe is difficult and complicated process. This papers work with literal texts as a part of national literature with Polish novel *Przedwiośnie* by Stefan Zeromsky, Hungarian novel *Édes Anna* by Deszo Kosztolanyi, Slovakian novel *Cesta životom* by Ladislav Nádasí-Jégé, Czech novel *Osudy dobrého vojáka Švejka* by Jaroslav Hašek and Austrian novel *Mann ohne Eingeschafen* by Robert Musil. The finding is divided into two parts – first is finding of national novel – second is about national character. Both situations are actualized with new terms – novel of the nation and character of the nation. Both literary terms correspond to objects that are not directly denouncing the life of the nation, but produces its main ideas and identification. The Slovakian and the Hungarian novel focus on the struggle of individual characters with society and their new status. In the contrary to the Austrian and the Czech novel reveal the principle of applying national characteristics in literary philosophical swirl. The polish novel is stranded somewhere in between these two types of novel.

Key words

novel, identity, character, group of people, national novel, national character, Slovakian literature, Hungarian literature, Austrian literature, Czech literature, Polish literature

Obsah

Úvod.....	7
Román národa	12
Postavy národa	29
Záver	41
Zdroje	47

Úvod

Na začiatok by som rád uviedol krátku citáciu z románu Claudia Magrisa *Dunaj* – „*Identitu človeka vytváreji také místa, ulice, v nichž jsme žili a nechali část sebe.*“¹ – autorovi sa v tejto jednej vete podarilo vystihnúť spojitosť povedomia s geografickým priestorom. Povedomie sa zvykne spájať so sebaurčením, v našom prípade národným. Môžeme si tak uvedomiť ako veľmi je národ spätý s priestorom. A taktiež to platí o literatúre, ktorá odnepamäti podporovala národné cítenie. Pokúsim sa tak na literárnych dielach zo stredoeurópskeho priestoru potvrdiť ich národnú spolupatričnosť. Hľadanie a určovanie literárnych diel, ich zaradovanie a vytváranie spojitostí je neľahká či ťažká činnosť. Spojitosti, momenty a znaky, pomocou ktorých môžeme texty spájať, sú neraz nejasné, zradné, ba až zavádzajúce. Z tohto dôvodu sú príprava a celkové pochopenie jednotlivých tém náročnejšie, a to predovšetkým pri narábaní s novšími a citlivejšími historickými faktami než s tými zo vzdialenej či vybájenej minulosti. Medzi takéto hľadania patrí aj hľadanie národnej literatúry z ostatných storočí. Už len pri snahe uvedomiť si, z akého bodu vychádzame, pri samotnej identifikácii národa či národných spoločností, vzniká ne jeden väčší či menší rozpor. Tieto spoločenské termíny vyžadujú pri skúmaní v literárnom priestore poznatky nadobudnuté z viacerých vedných odborov humanitného smeru, okrem filozofickej podstaty potrebujeme dôkladne poznať historické pozadie a celkové porozumenie nezanedbateľne dopĺňa sociologický prístup k tejto problematike. Avšak aj v prípade rôznych náhľadov na literárne diela, so zreteľom na vyššie uvedené vedné odbory, stále nemôžeme jednoznačne opúšťať literárnovedné hranice a texty vnímať predovšetkým ako umelecké a literárne vyjadrenia samotného autora, ktoré sa snažia odrážať dobu s historickými, spoločenskými, politickými ale aj filozofickými okamžikmi rôznej presnosti zodpovednej autorovmu pohľadu na danú problematiku. Práve v tomto momente treba uvážiť nakoľko je dielo nesúce znaky doby v takej miere skutočné, aby sa dalo považovať za blízke k skutočnému stavu a kompaktné s dobou, ktorú zaznamenáva a ktorej sa užšie venuje.

Národná literatúra môže predstavovať široké spektrum literárnych textov – od jednoduchých rýmovačiek a popevkov, cez piesne, kratšie lyrizované diela až po rozsiahle poémy, eposy či romány. Toto spektrum je samozrejme dôležité správne zaradiť do určitej doby a vnímať podrobnosti z daného historického a spoločensko-politického ale aj umeleckého obdobia. Literárne identifikovať a interpretovať národné diela je preto oveľa náročnejšie s dôrazom práve na národnú hodnotu literárneho textu. Musíme brať do úvahy taktiež

¹ MAGRIS, Claudio. *Dunaj*. Praha: Mladá fronta, 2000. S.234

nacionálny prístup, ktorý môže predstavovať v nejednom národnom prostredí veľký problém. Treba obozretne pracovať s ideologickým zafarbením diela, nielen z doby jeho samotného vzniku, ale aj na obdobie, ktoré je v diele zachytávané. Národnú literatúru je potrebné chápať ako celok v neustálom vývoji, ktorý čelí predovšetkým spoločenským a politickým potrebám a žiadostiam. Samotný prístup k národnej literatúre je komplikovaný. Na jednej strane jej národné uchopenie môže znamenať veľmi citlivý bod sváru, a druhej strane problémom môže byť aj identifikovanie národa – predovšetkým s jeho nacionalizmom. Ako tvrdí jeden z hlavných teoretikov nacionalizmu Ernst Gellner² – „... že, nacionalismus, národ a národní stát jsou produkty moderní civilizace, jež má počátky v průmyslové revoluci na konci 18. století.“³ Tento problém jednoznačne patrí do modrej doby teda aj do modernej literatúry, ktorá musí túto pálčivú otázku aspoň čiastočne vyjasniť. Za dôležité medzníky hľadania národnej literatúry považujem zásadné historické, spoločenské a politické zmeny, ktoré nútia čeliť národy novým nepoznaným skutočnostiam, s ktorými sa treba zžiť, alebo nájsť spôsob ako sa im prispôbiť a vyrovnáť či aspoň pokúsiť sa zmieriť sa s nimi. Práve tieto momenty dokážu vyprofilovať spoločenské správanie takým spôsobom, aký predtým bol nemožný ba až neprípustný. Spomínané spoločenské správanie tak môžeme dobre zmapovať na jednaní postáv. Jednotlivec či skupina môžu s prebiehajúcimi zmenami súhlasiť a podporovať ich, ale aj klásť im odpor a snaží sa preniesť si staré vzorce správania do novej spoločenskej, politickej a kultúrnej situácie.

Takáto rozmanitosť zmien, nových spoločenských prístupov a politických režimov, nových štátov, novovznikajúcich sociálnych skupín prináša práve prvá polovica 20. storočia spolu s novým kultúrnym a spoločenským hnutím. Ustupujú zažitú vzorce správania sa a vynárajú sa úplne nové pomery a pravidlá. Na tomto náročnom rázcestí sa neplánovane a veľmi neobratne objavila rakúsko-uhorská monarchia. Pod vplyvom historických udalostí z predchádzajúcich rokov a predovšetkým pod nátlakom prehry v prvej svetovej vojne sa ocitá na samom konci svojej existencie. S pádom monarchie však životy ľudí nekončia, naopak pod vplyvom nových skutočností – doslova z popola vojny – sa vynárajú nové viac či menej národné štáty, iného zriadenia než bola monarchia. Staré politické zoskupenie sa vytratilo a bývalí členovia kráľovskej rodiny sú nútení opustiť svoje doterajšie pôsobisko. Aristokratická spoločnosť stratila svoje výsady a postavenie, pretrhli a zničili sa jej spojenectvá, priateľstvá či nepriateľstvá a ukončila sa tým časť jej dôležitého spoločenského a politického vplyvu.

² Ernest André Gellner (1925 – 1995), významný európsky sociológ

³ GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON. Sociologie. Vydání první, aktualizované a rozšířené. Praha: Argo, 2013. S.948

Mešťania bohatnú a dostáva sa im úplne iná pozornosť a vážnosť, vykúpená skôr majetkom hmotného charakteru než inteligenciou. Ľudia z vidieka opúšťajú svoje rodné kraje či rodné obce a usadlosti a sťahujú sa do miest za vidinou lepšieho života. Snažia sa tu vyrovnáť s novými životnými podmienkami. Vznikajú nové sociálne prostredia, nové spoločenské skupiny a vrstvy, vznikajú nové prístupy k životu a taktiež vznikajú a rozširujú sa nové umelecké smery. Práve skúmané obdobie formovania sa nových štátov, ktoré vzniká na základe národov žijúcich v rakúsko-uhorskej monarchii, ktoré nikdy nemali významnejšie postavenie, je cestou k vlastnými silami vedenej krajine a oprášeniu starej identity, ktorá nadobudla nový charakter. Naopak dominantné národy z čias monarchie sa musia vysporiadať s novým geografickým, spoločenským a politickým rozložením stredoeurópskeho priestoru. Je zaujímavé sledovať ako tieto situácie jednotlivé národy podstupujú a ako sa s nimi vyrovnávajú.

Na podklade vyššie uvedených dôvodov som sa v práci venoval skúmaniu literatúr strednej Európy z obdobia 20. a 30. rokov 20. storočia, ktoré prinášajú a riešia rôzne typy problémov súvisiacich s historickým vývojom a s rozpadom stáročnej rakúsko-uhorskej monarchie v tejto časti starého kontinentu. Rozdielnosť udalostí zdôrazňuje práve meniac sa spoločenská situácia vzájomne s novým politickým smerovaním. Hoci rozdiely na prvý pohľad môžu byť medzi stredoeurópskymi literatúrami priepastné, ich celkové vyznanie a charaktery však vytvárajú akúsi univerzálnu súvislosť – hlavne v prípade, ak chceme identifikovať literárne dielo ako národné pre určitý národ – musíme tak akceptovať nielen univerzálne vzorce pre národ, ale predovšetkým jedincov a spoločnosť vo víre zmien spôsobených sériou historických udalostí. Zaujímavé je postaviť vedľa seba literárne diela zo strednej Európy a hľadať ich národný charakter – dokázať ich príslušnosť k národným literatúram a pritom nepodľahnúť stereotypom či ideológiám. Národnú literatúru sa snažím zachytiť na projekcii postáv a ich začleňovaní do širšieho národného spoločenstva ako prvku, ktorý nesie charakteristické znaky, nie však postavené na určitej národnej typizácii, respektíve nacionalizácii a stereotypizácii, či zvyklostiach. Texty by som rád skúmal pomocou konceptu habitu, kde sa skúma správanie sa postáv pre formu socializácie⁴ v danom priestore a čase. Postavy a ich konanie vytvoria moment, vďaka ktorému, a nielen po filozofickej, psychologickej či sociologickej stránke, môžeme považovať román za národný – teda charakteristický pre danú spoločnosť, daný čas a daný priestor.

⁴ NÜNNING, Ansgar, Jiří HOLÝ a Jiří TRÁVNÍČEK. Lexikon teorie literatury a kultury: koncepcie, osobnosti, základní pojmy. Brno: Host, 2006. S.719

Do skúmania som zahrnul piatich zástupcom stredoeurópskych literatúr, ktorí sa snažili zobrazit' obdobie do diel, s čo najväčším dôrazom na historický detail, literárnu kvalitu a so sociologickým prístupom k postavám z diela. Taktiež sa zamýšľali nad situáciou v strednej Európe počas 10. a 20. rokov 20. storočia neraz aj filozofickým spôsobom. Dokumentovali ich každodenné okolie a zaznamenávali obyčajné ale aj nezvyčajné činnosti úzko späté s ich národom či ich spoločenskou vrstvou. Snažili sa zachytiť aktuálny obraz a narábať s ním v podobe čo najviac vernej skutočnosti, odzrkadľujúc svoje postrehy a názory na jednotlivé historické či spoločenské udalosti sledovaného obdobia. V práca sa venujem predovšetkým jednotlivým dielam stredoeurópskych autorov, akýmsi hlavným a nosným predstaviteľom literatúr – rakúsku literatúru zastupuje Róbert Musil s rozsiahlym filozoficko-psychologickým románom o premenách rakúskej spoločnosti na rôznych spoločenských stupňoch, jej názorov a prístupoch k vonkajšiemu svetu, *Muž bez vlastností* – Dezső Kosztolányi a jeho mestský román s kriminálnou zápletkou *Sladká vrahyňa* – zo slovenskej literatúry som vybral predstaviteľa neskorého realizmu Ladislava Nádaši-Jégé a jeho rozbor života na rázovitom slovenskom vidieku v diele *Cesta životom* – českú literatúru charakterizuje významné dielo Jaroslava Haška s nestarnúcim humorom predovšetkým z obdobia prvej svetovej vojny *Osudy dobrého vojáka Švejka* a poľskú literatúru predstaví Stefan Żeromski so svojím cestopisným čiastočne spoločenským dielom *Predjarie*. Na prvý pohľad sa môže výber diel zdať nekompaktný, neproduktívny a neporovateľný – Musilov román je viac menej filozofická či psychologická rozprava s melodramatickým pozadím, Kosztolányiho historicky ladený kriminálny román z mestského prostredia – Jégého román predstavuje spoločenský, vývojový román ale aj záznamy zo života na vidieku – Haškov humorne ladený pohľad na útrapy a prežívanie vojnových udalostí a Żeromského pôsobivý reportážny cestopis či spoločenský román – avšak diela nesú niekoľko znakov, na základe ktorých sa dá zachytiť a poznávať zmýšľanie dobového človeka smerom k sebaurčeniu, priradení či nepriradení sa k svojmu národnému spoločenstvu a kultúre. Taktiež sa na tomto rôznorodom poli dá zdokumentovať rozmanitosť literatúry. Jednoduchšie a menej rozsiahle romány nepôsobia stručne a plocho – v porovnaní s dielami väčšieho rozsahu, ktoré majú filozofický charakter, či rozohrávajú mnoho románových vrstiev. Dokumentárnosť každého z vyššie uvedených diel je tiež značne rozdielna, od reportážneho až dokumentárneho pohľadu na opisovanú dobu, cez realistické, naturalistické a analytické opisy prostredia až po humorne odľahčené najväčšie zlyhania a zverstvá ľudstva počas prvej svetovej vojny. Taktiež autori pochádzajú z rôzneho prostredia – či už z rozdielnych spoločenských vrstiev, rôzneho majetkového zabezpečenia – a predovšetkým z mierne odlišných časových období. Avšak všetci mali svoje hlavné tvorivé

obdobie v priebehu 20. rokov 20. storočia, respektíve na prelome 20. a 30. rokov 20. storočia. Aj napriek týmto rozdielnostiam predstavujú romány dôležitú časť literatúry jednotlivých národov v stredoeurópskom priestore aj v dnešnej dobe. Národné literatúry v strednej Európe predstavujú krehkú a citlivú tému, ktorá si určite vo viacerých prípadoch zaslúži hlbšie skúmanie a to nielen v rozmedzí vybranej literatúry pre potreby tejto práce.

Román národa

Národná literatúra sa spája predovšetkým s vytváraním národnej inteligencie, či už v dávnych dobách, keď bola úzko spätá s cirkevnou sférou, alebo neskôr, keď sa rozvojom spoločností rozširovalo spektrum vzdelaných ľudí. V každom národnom prostredí sa vytvárala približne rovnako a niesla podobné role v boji za postavenie, scelenie a obrodu národa. Národy v strednej Európe mali rozlične vyvinutú a vzdelanú inteligenciu, rozdielne spolupracovala a jej rozmiestnenie bolo tiež rôzne. Ako ju však opisuje maďarský historik a politológ Ištván Bibó: „*Ačkoli národní inteligence (ve střední Evropě v období rozpadu Monarchie) neměla ani zdaleka takovou společenskou prestiž, minulost, tradici ani politickou kulturu jako vzdělanecké vrstvy v západní Evropě, byla nicméně její důležitost a odpovědnost z hlediska národní existence nesrovnatelně větší. Zvláště výrazně vzrostl význam těch profesí, jež zkoumaly a uchovávaly specifické projevy jednotlivých národních společenství – spisovatelů, jazykovědců, historiků, kněží, učitelů a národopisců.*“⁵ – jeho slová charakterizujú celý vtedajší prepojený stredoeurópsky priestor. Práve z uvedeného dôvodu môžem povedať, že hľadanie moderného národného románu prináleža práve obdobiu rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie, predstavujúc nielen historický, spoločenský či kultúrny míľnik v priebehu obdobia formovania a objavovania literárnej moderny od prelomu 19. a 20. storočia po počiatok druhej svetovej vojny.

Český literát a historik Josef Kroutvor sa snažil vymenovať podstatných či dôležitých stredoeurópskych spisovateľov, charakterizujúcich svoj kultúrny priestor a spoločnosť, medzi ktorými uviedol nielen literáta rakúskeho – Roberta Musila, českého – Jaroslava Haška ale aj maďarského – Deszóa Kosztolányiho⁶, avšak neuviedol ani jedného slovenského či poľského autora – určite by si niekoľko literátov miesto v tejto spoločnosti zaslúžilo. Ostatne, okrem uvedených literátov Kroutvor nezabudol poznamenať niekoľko ďalších zvučných mien aktívnych práve v období 20. a 30. rokov 20. storočia, čím určite podčiarkuje dôležitosť sledovaného obdobia na vývoj národnej literatúry, vytváranie jej pevného fundamentu a zachytávanie spoločenských momentov. Ako som už uviedol, doplnil som spomínaných autorov o poľského spisovateľa, ktorý v konkurencii poľských literárnych veľikánov a laureátov Nobelovej ceny⁷ stál viac-menej v úzadí – Stefana Żeromského.

⁵ TRÁVNÍČEK, Jirí. V kleštích dějin: střední Evropa jako pojem a problém. Brno: Host, 2009. S.26

⁶ KROUTVOR, Josef. Střední Evropa: Torzo omílané historie. In: Svědectví. Číslo 89/90. Paris: Melantrich, 1990. S.265

⁷ V prvej polovici 20. storočia získali dvaja poľskí spisovatelia Nobelovu cenu za literatúru. V roku 1905 Henryk Sienkiewicz a neskôr v roku 1924 Władysław Stanisław Reymont.

Zo slovenskej literárnej scény za najvhodnejšieho pokladám spisovateľa neskorého realizmu či naturalizmu Ladislava Nádaši-Jégého. Všetci uvedení spisovatelia sa venovali literárnej tvorbe okrem románových diel, písali predovšetkým eseje, novinové články a reportáže. Mnoho z nich viedlo bohatý kultúrny a spoločenský život a predstavovali vrcholných zástupcov svojich národných inteligencií predovšetkým v období 20. a 30. rokov 20. storočia v stredoeurópskom, ale môžeme povedať, že aj v európskom priestore. Práve ich spoločenské postavenie predurčuje, že ich literárne a esejistické diela univerzálne uchopia a zachytia život v problémových časoch transformácie strednej Európy, vyrovnávania sa s novými politickými skutočnosťami a nástup novej spoločenskej hierarchie. Čo najvernejšie zachytia problémy svojich národných zoskupení a uvedú aj menej lichotivé obyčaje, postoje a prístupy skúmaného obdobia.

Určite sa vynára otázka, prečo som zvolil práve spomenutých autorov – na ktorú však zrejme odpoveď nebude vôbec jednoduchá. Už len v prostredí rakúskej literatúry sa každému musí vynoriť Musilov skoro vrstovník a celoživotný oponent Stefan Zweig a jeho memoárový román *Svet včerajška* vydaný posmrtné⁸ – ten sa však venuje oveľa širšiemu historickému obdobiu a navzdory svojmu neskoršiemu dátumu vydania zmienené dielo patrí skôr k románom venujúcim sa predovšetkým obdobiu medzi svetovými vojnami. Tvorila ho rôzne memoárové výpovede autora, takže ho môžeme považovať za veľmi subjektívny⁹. Musilov monumentálny román *Muž bez vlastností*, postupne vydávaný v rokoch 1930 až 1932, ucelene vydaný až po spisovateľovej smrti v roku 1952.¹⁰ Dielo sa zamýšľa nielen nad kultúrnym, spoločenským a politickým vývojom v nemecky hovoriacej časti rakúsko-uhorskej monarchie, ale aj v širšom priestore strednej Európy. Dekóduje a odhaľuje motívy a pohnútky jednotlivcov na rôznych spoločenských úrovniach – od jednoduchých vidieckych ľudí, cez meštianstvo a nižšiu šľachtu až po admirálov a členov kráľovského dvora. Sleduje národne orientované spoločnosti, cez neutrálne zmýšľajúcich, ba až po monarchistov, ktorí považujú jednotlivé národy vznikajúce vo víre nemeckého romantického chápania – predovšetkým na základe jazykovej a kultúrnej podstaty – za prežitok včerajškov. Celé vykreslené bludisko národných pocitov a prístupov zachytené v tomto románe rozumne a bez vášní dokumentuje

⁸ BOK, Václav, Věra MACHÁČKOVÁ-RIEGEROVÁ a Jiří VESELÝ. Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských. Praha: Odeon, 1987. S.757

⁹ GEERDTS, Hans Jürgen, Rudolf HEUKENKAMP a Kurt BÖTTCHER. Kurze Geschichte der deutschen Literatur. Berlin: Volk und Wissen, 1981. S.622

¹⁰ BOK, Václav, Věra MACHÁČKOVÁ-RIEGEROVÁ a Jiří VESELÝ. Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských. Praha: Odeon, 1987. S.519

kolaps cisárskeho usporiadania krajiny a jediného riešenia tejto krízy v podobe vojny¹¹ a nasledovnú cestu nových politicko-geografických celkov. Nastáva problém so samotnou identifikáciou sa ľudí žijúcich v rozpadajúcej sa stredoeurópskej monarchii, keď ich hlavný vzor a predobraz v podobe cisárskej rodiny upadol a bol prinútený odísť. Ostatne autor vidí nástrahy a budúce udalosti vo svojej krajine, kde predtým mnoho vecí fungovalo a zrazu, vplyvom neviditeľného vnútorného rozkladu, všetko stráca význam¹² už v počiatkoch 20. storočia: „*A je to pokaždé zázrak, když po takové pozvolna upadající době dojde náhle k nepatrnému duševnímu vzestupu, jak se tenkrát stalo. Z olejnatě hladkého ducha posledních dvou desetiletí devatenáctého století povstala náhle v celé Evropě okřídľující horečka. Nikdo přesně nevěděl, co vlastně vzniká; nikdo nedovedl říci, bude-li nové umění, nový člověk, nová mravnost nebo snad přeskupení společnosti. Proto každý o tom říkal, co se mu hodilo do krámu. Ale všude povstávali lidé, aby rozpoutali boj proti starému. (...) Kdybychom onu dobu rozložili, vyšel by nesmysl, (...) ale ve skutečnosti všechno splývalo v jeden ohnivý smysl. Tato iluze, která se vtělila do magického data rozhraní století, byla tak silná, že jedni se nadšeně vrhali na nové, ještě nepoužité století, kdežto druzí se ještě rychle procházeli po starém jako po domě, z něhož se beztak vystěhují, a nepociťovali, že by toto dvojí počínání bylo podstatně rozdílné.*“¹³ Musil sa filozoficky zamýšľala nad spoločenskými a politickými otázkami, ktoré prináša nová doba – nové storočie. Toto je len jeden z dôkazov nesmiernej spoločenskej hodnoty románu, ktorý po literárnej stránke zasiahol nielen Rakúsko, ale vlastne ďaleko presiahol za hranice nemecky hovoriacich ľudí v rakúsko-uhorskej monarchii presne tak, ako politicky, kultúrne a spoločensky zasiahol rozpad dvojmonarchie toto nie presne priestorovo vymedzené územie strednej Európy – môžeme však s určitosťou zdôrazniť predovšetkým stredoeurópske národy, medzi ktoré patria Česi, Maďari, Slováci a Poliaci.

V poľskej literatúre existuje skupina diel, ktoré by sa mohli stať emblematickými pre poľský národ v 20. a 30. rokoch 20. storočia. Musíme si však uvedomiť nakoľko vystihujú široký obraz spoločnosti – tu sa napríklad dostáva do sváru staršia a mladšia generácia spisovateľov – na jednej strane Boleslav Prus s Henrykom Sienkiewiczom a nasledovaná Władysławom S. Reymontom a Stefanom Żeromským. Všetci štyria autori venovali poľskému národu veľa priestoru v románoch, poviedkach či inej literárnej tvorbe, ale z každej generácie vyšiel len jeden ako víťaz. V prvej generácii prehral však vernejší a demonštratívnejší Prus nad

¹¹ GEERDTS, Hans Jürgen, Rudolf HEUKENKAMP a Kurt BÖTTCHER. Kurze Geschichte der deutschen Literatur. Berlin: Volk und Wissen, 1981. S.603-604

¹² RATNER, Josef a Gerhard DANZER. Österreichische Literatur und Psychoanalyse: literaturpsychologische Essays über Nestroy - Ebner-Eschenbach - Schnitzler - Kraus - Rilke - Musil - Zweig - Kafka - Horváth - Canetti. Würzburg: Königshausen & Neumann, 1998. S.180-181

¹³ MUSIL, Robert. Muž bez vlastností. Praha: Argo, 2008 S.43-44

historicky epickým Sienkiewiczom. Druhá generácia mala podobný osud. Reymontov epický román *Sedliaci* získal veľký priestor len pre seba, ostatné diela sa stali len akýmisi doplnkami. Žeromského dielo je však neprávom odsúvané na druhú koľaj, avšak možno preto, že pôsobí až príliš pravdivo a je až obrazovo skutočné. Ostatne tento neduh poľskej literatúry prežíva pravdupovediac až do dnešných dní – kritika vlastných radov sa tu veľkej popularite doteraz moc neteší. Ako píše Zofia Nałkowska vo svojom románe *Ženy*¹⁴: „*Zničila som sa. Dost' drahá bola tá reakcia. Poznanie života nenaučilo ma ničomu, nezaviedlo k nijakej syntéze. Čím viac sa o ňom vie, tým ťažšie sa sformuje celok. V živote si všetko navzájom prieči.*“¹⁵ – ako uvádza spisovateľka, väčšie poznanie namiesto odpovedí prináša stále viac otázok, život v tomto prípade môžeme nahradiť národom – presnejšie poľským národom, ktorého hlbšie poznanie prináša stále viac a viac otázok než odpovedí. Môže za to azda nešťastný osud poľského národa. Žeromského románové dielo *Predjarié* bolo vydané krátko pred spisovateľovou smrťou v roku 1925¹⁶. Cestopisne ladený román zachytáva osudy rodiny Severína Baryku. Poľská rodina sa tam usídlila ešte v čase rakúsko-uhorskej monarchie a rozdeleného Poľska. Otcove vojenské povinnosti a snaha nájsť miesto pre lepší rodinný život, ich zavialo až do nepokojmi zmietaného ruského či azerbajdžanského mesta Baku. „*Zachvĕl se ten velký a divoký, záhadný a nevyočitatelný stát jak stádo tatarských koní řítících se z prostoru Rusi a času. Rychlostí blesku se rozletĕla po Baku zpráva: Revoluce! Co to slovo v praxi znamená, nikdo nevěděl, nýbrž i nejmoudřejší z moudrých by na tu otázku odpovědĕl něco jiného než předcházející či následující expert.*“¹⁷ – tak autor uvádza udalosti v ropnej a vojenskej metropole Ruska a miesta nového útočiska poľskej rodiny. Ostatne ako uvádza Jan Zygmund Jakubowski v monografii venovanej Žeromskemu, jeho literárne diela však nespádajú do vzorca poľskej národnej literatúry¹⁸ – predovšetkým selektovanej domácimi literárnymi vedcami. Rodina Barykovcov stále predstavuje niečo, čo je na poľskom literárnom poli kontroverzné – čitateľ poľskej národnej literatúry by očakával od poľského hrdinu oveľa vyhotenejšie momenty s určením jasných princípov, ktoré však v románe nenájdeme.

Iná situácia nastala v slovenskej literatúre. Tá má dielo, ktoré by na prvý pohľad vhodnejšie zapadlo medzi ostatné stredoeurópske romány, a to *Demokrati* Janka Jesenského.¹⁹

¹⁴ román *Ženy* vydaný časopisecky v roku 1904, knižne 1906;

BARTOŠ, Otakar. Slovník spisovatelů: Polsko. Praha: Odeon, 1974 S.281-283

¹⁵ NAŁKOWSKA, Zofja R. *Ženy*. Bratislava: SPKK, 1935 S.253

¹⁶ BARTOŠ, Otakar. Slovník spisovatelů: Polsko. Praha: Odeon, 1974 S.451-453

¹⁷ ŽEROMSKI, Stefan. *Předjaří*. Praha: Odeon, 1970. S.30

¹⁸ JAKUBOWSKI, Jan Zygmunt. Stefan Žeromski. Warszawa: Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, 1964. S.73

¹⁹ MIKULA, Valér. Slovník slovenských spisovatelů. Praha: Libri, 1999. S.24

Toto dielo sa čítalo sladko-trpkó. Sladko – slovenská literatúra dostala vlastné veľké románové dielo o novovznikajúcej spoločnosti. Trpkó – obraz spoločnosti bol miestami veľmi samolúbo komický, podivne chamtivý a príliš umelý. Ako píše Marcela Mikulová: „*Román Demokrati však svojimi ambíciami rozhodne presahuje zámer kriticko-satirickým spôsobom zobrazit' pomery v novom štáte. V mnohých aspektoch stojí na priesečníku nielen autorových umeleckých snáh, ale i reflektovania intertextuálnych podnetov európskej prózy.*“²⁰ Práve naopak, oveľa viac dokumentárne pôsobil román Ladislava Nádaši-Jégého *Cesta životom*, vydaný v roku 1930²¹, v ktorom dochádza k národnostnému a generačnému konfliktu na rázovitom slovenskom vidieku. Do sváru sa dostáva slovenské a maďarské povedomie, sekundované opozíciou mestského a vidieckeho prostredia, či bohatších ľudí z nižšej šľachty a nemajetných ľudí pochádzajúcich zo zabudnutých slovenských dedín, ktorí prejavujú snahu vymaniť sa z chudobného prostredia a prejsť do sveta dobre zabezpečených ľudí, v niektorých momentoch i za neraz privysokú cenu. Nový a nepoznaný svet im prináša neskutočné množstvo prekážok – so zžívaním sa s prostredím či akceptáciou od vyšších spoločenských vrstiev. Medzi momenty v románe, ktoré priam podčiarkujú národný charakter, patrí niekoľko úvodných opisov rodiny hlavnej postavy Jozefa Svoreňa hneď v úvodných kapitolách románu. Snaží sa charakterizovať svoje rodisko, opisuje svoje slovenské pomedzie, svoju rodinu a problematiku pomadžarčenia: „*Otec sa bol vyučil svojmu remeslu v Stráňave, a keď sa stal tovarišom, išiel na vandrovkú do Pešti, kde u istého predmestského krajčira pracoval tri roky. Odtiaľ prišiel ako povestný, v Pešti vyučený krajčír a číry Maďar naspäť do Stráňova a vzal si kuchárku vicišpánovu za ženu, čím hneď získal i stoličných pánov za objednávateľov.*“²² Autor sa snažil naznačiť, že román bude úzko súvisieť s prostredím, ktoré dôverne pozná, vidí do jeho vnútra a nebude sa štítiť prezradiť, všetko čo vypozeroval. Opis svojho životného a dôverne známeho priestoru použil vo svojom románe aj Musil, ten však riešil komplikovanejší a univerzálnejší problém, taktiež spätý s národnostným problémom. „*Dnes se tváříme, jako by nacionalismus nebyl než výmysl armádních dodavatelů, (...) Obyvatelé této císařské a královské císařsko-královské dvojmonarchie byli postaveni před nesnadnou úlohu; měli se cítit císařskými a královskými rakousko-uherskými vlastenci, zároveň však také vlastenci královsko-uherského a císařsko-královsko-rakouskými. (...) Rakušané naopak nebyli zprvu a původně ničím a měli se podle názoru svých vrchností cítit hned Rakousko-Uhry nebo Rakušany-Uhry, – nebylo pro to ani pořádné slovo. Nebylo ani Rakousko. Obě částí Uhersko a Rakousko se k sobě hodily*

²⁰ SONDY: interpretácie kľúčových diel slovenskej literatúry 20. storočia. Bratislava: Kalligram, 2014. S.141

²¹ MIKULA, Valér. Slovník slovenských spisovatelů. Praha: Libri, 1999. S.198

²² NÁDAŠI-JÉGÉ, Ladislav. Cesta životom. Bratislava: Tatran, 1980. S.21

jako červeno-bílo-zelený kabát k černožlutým kalhotám; kabát byl samostatný kus oděvu, ale kalhoty byly zbytek už neexistujícího černožlutého obleku, který byl rozpárám roku osmnáct set sedmašedesát. (...) Když se proto někdo zeptal Rakušana, čím je, nemohl přirozeně odpovědět: Jsem příslušník království a zemí zastoupených v říšské radě, které neexistují – a už z toho důvodu raději řekl: Jsem Polák, Čech, Ital, Friulec, Ladinec, Slovinec, Chorvat, Srb, Slovák, Rusín nebo Valach, a to byl ten takzvaný nacionalismus. (...) Co je svět světem, neumřela ještě žádná bytost na jazykovou chybu, ale je třeba dodat, že se rakouské a uherské rakousko-uherské dvojmonarchii přesto stalo, že zašla na svou nevýslovnost.²³ Autor tu predostiera otázku univerzálnu pre celú strednú Európu – ako sa identifikovať s nejakou národnou skupinou. Tento problém nie je ohraničený len na určité utláčané národy, ale problémy s národnou identitou prežívajú omnoho širšie skupiny obyvateľstva bývalej rakúsko-uhorskej monarchie.

Najviac vybočuje česká literatúra – tá sa rozpadu monarchie a vzniku nového politického a spoločenského stavu v stredoeurópskom priestore venuje len minimálne. Na jednej strane to môže naznačovať nepotrebnosť vyrovnat' sa s novou situáciou – akoby bola automatická, len nanovo potvrdená či schválená – alebo nepredstavovala viditeľnú zmenu, len potvrdenie dlhodobého faktu. Najviac sa dotknutého obdobia dotýka rozsiahle a niekoľko rokov písané dielo Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka*. Ako uvádza český literárny teoretik Petr Steiner: „*Švejk je skutečně šokující dílo, které svým vulgárním jazykem, hrubým humorem a zpochybňování všech vznešených ideálů (ať už hrdinství, věrnosti nebo spravedlnosti) polarizovalo čtenáře podél ideologických linií. „Dobrý“ voják Švejk ponoukal stoupence tradičního společenského řádu k úšklebkům a revolucionáře k jásotu ...*“²⁴ Tento román, aj navzdory jeho jednoduchosti a primárnemu cieľu – pobaviť, stále však prináša nové pohľady na vojnové udalosti, ktoré nadobúdajú nový, doteraz nepoznaný charakter a prístup k nim. Román vznikol medzi rokmi 1921 až 1923, avšak jeho postavičky boli živé skôr – už v roku 1912 vyšla zbierka poviedok *Dobrý voják Švejk a jiné podivné historky*²⁵. Príbeh stojí na hlavnej postave ťarbavého a pomalého vojaka Josefa Švejka, chápujúceho svet okolo seba v zásade len po svojom. Švejk si nedôsledne uvedomuje a neobratne zjednodušuje okolitý vojnu zasiahnutý svet. Aj v najvypätejších a najdramatickejších chvíľach literárneho diela je prítomný humor – avšak toto humorné ladenie nie je ironické či výsmešné. Hoci rozpad

²³ MUSIL, Robert. *Muž bez vlastností*. Praha: Argo, 2008 S.326-327

²⁴ STEINER, Petr. *Lustrování literatury: česká fikce v politickém kontextu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. S.38

²⁵ FROST, Vladimír, a kol. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce. 2/I. H–J*. Praha : Academia, 1993. S.86–90.

rakúsko-uhorskej monarchie zachytáva len veľmi okrajovo, stále predstavuje zaujímavú sondu medzi tzv. „malých českých ľudí“, bojujúcich v zákopoch s krutosťou vojny a v myšliach s národným sebaurčením, ktoré ani sami nevedeli jasne odhaliť. „*Zatímco masy vojsk připnuté na lesích u Dunajce i Rábu stály pod deštěm granátů a velkokalibrová děla roztrhávala celé setniny a zasypávala je v Karpatech a obzory na všech bojištích hořely od požárů vesnic i měst, prožíval nadporučík Lukáš se Švejkem nepříjemnou idylu s dámou, která utekla svému muži a dělala nyní domácí paní.*“²⁶ Toto je len jeden z viacerých úsmevných momentov, ktoré román obsahuje. Zľahčovanie útrap a posilnenie uspokojenia osobných potrieb pred spoločenskými nájdeme na mnohých miestach. Navzdory všetkému, ide stále o dielo vysokej literárnej hodnoty.

Napokon maďarská literárna scéna, na ktorej polarizácia Nyugatovcov proti vidieckym autorom pretrváva už od počiatku 20. storočia, nebola v tomto smere najtvorivejšia. Opakuje sa situácia z českej literatúry, kde sa autori ešte neodvážili hodnotiť a spracovať udalosti konca 10. rokov a počiatku 20. rokov 20. storočia. Predovšetkým rozpad monarchie, tradičného tisícročného Uhorska, sa bytostne dotýkal každého v novom a osekanom Maďarsku, ale jasnú literárnu reflexiu táto dôležitá historická udalosť v 20. či 30. rokoch nedostala. Pozoruhodná je tiež úplne opačná situácia v Rakúsku, kde vzniklo hneď niekoľko románových publikácií dotýkajúcich sa straty stáročnej monarchie. Avšak nájdeme sa diela, ktoré sa aspoň dotýkajú udalostí odohrávajúcich sa v strednej Európe zo zmieňovaného obdobia. Medzi takéto diela určite patrí kriminálno-spoločenský román *Sladká vrahyňa* Desza Kosztolányiho, ktorý nadobudol spisovateľské renomé predovšetkým pre svoju poetickú tvorbu. Román bol vydaný v roku 1926 a je to autorov posledný a najprepracovanejší román²⁷. Jedným z autorových cieľov bola nesporne snaha vykresliť prostredie a úpadok maďarskej strednej a nižšej šľachty usídlenej najmä v hlavnom meste – Budapešti. Premennivý a zložitý život uhorskej šľachty pred a bezprostredne po páde monarchie nie je v diele zachytený, avšak opisuje veľmi turbulentné obdobie začiatku 20. rokov 20. storočia, kedy dochádza v Maďarsku k neustálym a chaotickým politickým a spoločenským zmenám – a dochádza predovšetkým k neúspešnému komunistickému puču pod taktovkou Bély Kuna. Podobné udalosti sa odohrali v roku 1919 aj na území Slovenska – avšak v oveľa menšom meradle než v Maďarsku – práve z tohto dôvodu tieto udalosti slovenský román *Cesta životom* vôbec nespomína. Kosztolányiho dielo na úvod uvádza podrobnosti zo spomínaného komunistického prevratu a diktatúry

²⁶ HAŠEK, Jaroslav, Zdena ANČÍK a František DANĚŠ. *Osudy dobrého vojáka Švejka*. [Díl 1]. Praha: Československý spisovatel, 1962. S.168.

²⁷ RÁKOS, Petr. *Slovník spisovatelů: Maďarsko*. Praha: Odeon, 1971. S.191-192

Bély Kuna počiatkom 20. rokov 20. storočia: „*Ministerský radca Kornel Vizy po štyroch mesiacoch teraz prvý raz počul svoje staré oslovenie. Trochu ho to potešilo, ale aj sklamalo. (...) Fičora, domovníka domu na Atilovej ulici číslo 238, jednako zdvorilo, že majiteľ domu mu ešte aj naďalej hovorí súdruh. (...) V čase diktatúry proletariátu Vizy prvý podával ruku, potom ju už vždy zdvorilo ponúkal Fičor.*“²⁸ Bývalý šľachtic z obdobia monarchie sa vracia späť na svoje spoločenské, politické a pracovné pozície – po krátkom intermezze v podobe útlaku zo strany komunistických pučistov. Román v týchto momentoch vykresľuje hlavné emócie z novovzniknutých zmien – podobne sa tomuto problému venuje vo svojom románe aj Musil – zachytáva problematiku vyrovnávania sa s novou situáciou, s ktorou sa dotknutí ľudia zvyknú vyrovnávať oveľa dlhšie obdobie, než sa s ňou popasuje história. Ako príklad môžeme uviesť ministerského radcu Vizyho, ktorý aj po potlačení komunistického povstania stále oslavuje domovníka, ktorý počas povstania získal vysokú pozíciu, súdruh – a to úplne bez irónie. Pád monarchie a trianonské rozdelenie strednej Európy však Kosztolányiho dielo nespomína. Naopak zaostruje svoju pozornosť na rôzne mestské spoločnosti – sleduje prerod stavovskej spoločnosti na modernú – neodmysliteľne reprezentujúci tému národnej literatúry. Tento proces modernizácie patrí medzi najdôležitejšie udalosti prvej polovice 20. storočia. „*Meštiansky život zažíval svoje núdzne lustre. Osvetlili ešte veľa psoty, stariny no po toľkom strádani jednako bolo príjemné byť pospolu v lesku niekdajšieho hostovania.*“²⁹ Kosztolányi svojim elegantne jednoduchým textom nenudí, naopak drží čitateľa v napätí a celý román sa nesie v znepokojujúcej neistote. To, čo bolo normálne, obyčajné, banálne sa po zmene uhlu pohľadu stalo nepríjemným, odpudivým cudzím a nebezpečným,³⁰ čo práve v tomto období ešte viac komplikovalo život budapeštianskej bývalej šľachty, ale aj nižšieho meštianstva.

Ako som už spomínal, súbor literárnych diel skúmaných v tejto práci môže pôsobiť až príliš rozdielne – práve však táto rozmanitosť vytvára rozličné situácie, ktoré si žiadajú dokázať svoje súvislosti a potvrdenie ich uplatnenia v jednotlivých národných literatúrach. Na základe týchto tvrdení môžeme dokázať ich označenie za diela, ktoré tvoria súčasť tej-ktorej národnej literatúry a považovať ich dokonca za kľúčové pre daný historický a spoločenský moment. Jestvuje niekoľko možných prístupov k národnej literatúre od historiografických, cez literárno-umelecké až po sociologické náhľady na tieto témy. Hoci jednotlivé pohľady vždy vychádzajú z iného spoločensko-vedného či filozofického základu ich cieľ a výsledok musí

²⁸ KOSZTOLÁNYI, Deszö. *Sladká vrahyňa*. Bratislava: Marenčin PT, 2015. S.12

²⁹ Tamtiež S.88

³⁰ GRENDEL, Lajos. *A modern magyar iradalom*. Budapešť: Pesti Kalligram, 2010 S.143

predstavovať podobu tých diel, ktoré vskutku predstavujú v literárnom svete svojho územia či krajiny dôležité diela nesúce národnú tému či charakter.

Tému národných literatúr veľmi podrobne skúmal v monografii *Hľadání národní literatury* Mojmir Otruba. Rozoberá a skúma česky písanú národnú literatúru v 19. storočí, predovšetkým v období rozvinutého romantizmu počas národnej obrody prebiehajúcej vo všetkých národných celkoch vtedajšej rakúsko-uhorskej monarchie, ktorá v súčasnej dobe vytvára a určuje takmer celý stredoeurópsky priestor. Z rôznych pohľadov je práve toto obdobie kľúčové pre samotný vývoj jednotlivých národných celkov a ich literatúr – predstavovalo celkový spoločenský a kultúrny rozvoj a postupné premeny ústiace do veľkých sociálnych, priemyselno-ekonomických a politických zmien – tie ovplyvňovali aj neskoršie obdobia a začali jasnejší národný vývoj v strednej Európe v mocenskom prostredí dvojmonarchie. Práve tieto udalosti sa prejavili na celkovej dynamike literatúry českej, slovenskej, rakúskej, ale aj maďarskej či poľskej a pôsobili aj na mnohé iné, predovšetkým susediace, literatúry – v období nástupu literárnej moderny, teda približne od 10. do 20. rokov 20. storočia. Taktiež sa rozvíjali aj umelecké a spoločenské stránky v podobe nového vnímania starých motívov či vytváranie úplne nových. Premeny nastali aj v chápaní mýtu ako hlavnej podstaty národnej literatúry, ktorý začal byť kódovaný oveľa zložitejšie, náročnejšie a ucelenejšie než v ktoromkoľvek predchádzajúcom období a v širšom než stredoeurópskom priestore. Všetky vymenované procesy a prístup k nim vyústili do kultúrnych, národných a spoločenských míľnikov nesmierne dôležitých pre jednotlivé národné spoločenstvá. Otruba si zvolil jasný postup výkladu, ktorý vymedzil do niekoľkých stanovených bodov – avšak neurčito ohraničených – ktorých systematická časť začína obranou v samotnom sémantickom priestore mýtu, nasledovne pokračujú metodologicky podloženými formálnymi a historickými bádaniami po odhalení a rozlúštení národného mýtu. Napokon ukončením systematickej časti Otruba prechádza do fázy samotnej vnútornej analýzy. Na počiatku sa predovšetkým oboznamujeme s vytvorenou pracovnou hypotézou, ktorá určuje a konštruje plány vnútorného obsahu a výrazu. Neskôr vytvárame štruktúru modelu obrany podporenú predchádzajúcim výskumom prevedeným na identifikáciu národného výkladu literárneho diela.³¹ Uvedeným postupom sa Otruba snaží identifikovať, spoznať a prebádať literatúru a jej hodnotu na poli národnej literatúry. Pri jednotlivých dielach môžu byť rôzne časti postupu nepomerne náročné – Otruba uvádza skôr akýsi bádateľský pracovný postup a návod na ďalšie a užšie či širšie chápanie literárneho diela, než ho vnímať a považovať za zasadené do nejakej určitej postupnosti, ktorá v mnohých prípadoch bola, a nanešťastie stále je, určená a opísaná mylným spôsobom.

³¹ OTRUBA, Mojmir a Dalibor DOBIÁŠ. *Hľadání národní literatury*. Praha: Academia, 2012. S.35

Nemôžeme práve v týchto prípadoch opomenúť prítomnosť širšieho literárneho poľa, ktoré pôsobí rôznymi formami na literatúru. Jednak treba dbať a úzko skúmať podmienky vzniku diela – tie môžu odtajniť veľa zašifrovaných informácií a momentov v diele, či odkryť dôležité, ale priamo nedostupné informácie či vykonštruovať celé pozadie a priestor vzniku literárneho diela.

Na základe týchto postupov môžeme nájsť spoločné prvky skúmaných diel – všetky diela zasadzujú svoj národ do rovnocenného spolužitia s ostatnými národmi či menšinami na svojom novom území, v jeho blízkosti, či dokonca v zahraničí. Taktiež si nevynucujú väčšiu pozornosť. Národ je územne prepojený a lokalizovaný, avšak otvorený aj ostatným. Priestor s ktorým sme spätí, tak isto ako sme spätí s národom, môže pre každého znamenať iné územia a inak na neho nahliadať. Ostatne, stredoeurópsky priestor vždy predstavoval domov pre viac národných celkov, než bolo jednotlivých štátnych útvarov. Národné sebaurčenie tak nemuselo prebiehať na základe politického či administratívneho určenia, ale stačilo v mnohých prípadoch len kultúrnej, jazykovej a sociálnej väzby. Musil vo svojom románe *Muž bez vlastností* doslova spomína: „*Jsem odpůrce asimilace, jak ji praktikuje anglická šlechta; to je zdoluhavý a nejistý proces: Ale navraťte židům jejich pravou podstatu a uvidíte, jak zazáří jako drahokam, ano jak se stanou přímo jakousi zvláštní šlechtou mezi národy, které se vděčně seskupují kolem trůnu Jeho Veličenstva, nebo chcete-li si to raději představit všedně a docela názorně, které se procházejí po naší Ringstrasse, ve světě tak jedinečném tím, že je na ní možno uprostřed nejvyšší západoevropské elegance uvidět chcete-li také mohamedána v červené čepičce, Slovák v ovčím kožichu nebo Tyroláka s nahými lýtky!*“³² Autor sa snažil vyjadriť svoje obavy nad procesom asimilácie, ktorý už prebiehal v západnej Európe – naopak sa snažil podporiť ich výnimočnosť a jedinečnosť. Vyjadril dohad, že v prípade priklonenia sa k západnému modelu môže nastať koniec tejto rovnováhy. Stále však pokladal túto rozmanitosť za potrebnú a typickú. Podobný náhľad na menšinovú otázku nájdeme aj v maďarskom románe *Sladká vrahyňa*, kde Kosztolányi neustále spomína pôvod predovšetkým nižších vrstiev, služobníctva pracujúceho pre budapeštianskych mešťanov – taktiež mali širší než maďarský pôvod, zastrešujúci rôzne národy bývalej monarchie. Takto román charakterizuje slúžky: „*(...) Dcéry peštianskych živnostníkov spravidla kradnú. Jedna potiahla jej zlaté hodinky, ktoré zdedila po nebohej matke, druhá jej rozpárala periny a odľahčila ich bezmála o tri kilá husieho peria. Vidiečanky, ako Erža Vargová, pracovali, ale posielali domov zaváraniny a korenie, a teda jedli. Kristepane, ako len jedli. Zlupli celý dom. Chlieb mali v ruke ešte aj počas upratovania.*

³² MUSIL, Robert. *Muž bez vlastností*. Praha: Argo, 2008 S.602

*Pravda, zavše sa vyskytla aj obstojná. Tej však mater nedovolila slúžiť, lebo ju celkom zbalamutila a po niekoľkých dňoch odvieďla. Švábky? Tie sú čistotné, ale nespoľahlivé. A Slovenky? Tie sú usilovné, ale nespútané. Karolína mala naraz dvoch amantov, jedného pešiackeho frajtra a druhého už postaršieho, známeho novelistu, ktorého našli v salóne na pohovke, keď sa vrátili z letnej dovolenky.*³³ Autor vykreslil niekoľko rôznych slúžok a vlastností pre ne zvyčajných. Naopak medzi prišielcov do Budapešti patrili aj mužskí zástupcovia dvoch generácií Svoreňovcov zo slovenského románu *Cesta životom*: „*Otec sa bol vyučil svojmu remeslu v Stráňave, a keď sa stal tovarišom, išiel na vandrovkú do Pešti, kde u istého predmestského krajčira pracoval tri roky. Odtiaľ prišiel ako povestný, v Pešti vyučený krajčír a číry Maďar naspäť do Stráňova a vzal si kuchárku vicišpánovu za ženu, čím hneď získal i stoličných pánov za objednávateľov.*“³⁴ Slovák v Budapešti tentokrát vo forme učňa predstavoval rozšírenie maďarského spoločenského prostredia už od nepamäti. Tento migračný prúd podporovala vtedajšia geograficko-politická situácia, keď Budapešť predstavovala pre Slovákov ich hlavné mesto. Veľmi podobne pôsobila rodina Barykovcov v ruskom Baku – kam ich zaviala predvojnová situácia a dostatok pracovných možností v rozvíjajúcej sa metropole obchodu a ruského naftárskeho priemyslu. Žeromski vychádza z osudov mnohých ľudí žijúcich na poľskom území okupovaného Moskvou hľadajúcich lepšie pracovné možnosti práve v Rusku. Môžeme si v tomto momente uvedomiť dva rozdielne pohľady, ktoré nám diela prinášajú – na jednej strane mestskí a usadení Viedencania, Budapešťania, obyvatelia azerbajdžanského Baku, ktorí stretávajú na tzv. „svojom území“ nových ľudí, ktorí prichádzajú z tzv. „cudzieho územia“ – to však kultúrne a spoločensky stále spadá pod svoje územie – nemôžeme teda v týchto prípadoch pokladať tieto dva priestory za cudzie. Blízkosť tohto stredoeurópskeho – poprípade východoeurópskeho – priestoru v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia a problémy ľudí v spoločnosti zachytáva aj Hašek vo svojom románe: „*Landverák si odplivl: - U nás v Čáslavi byl jeden redaktor z Vídně, Němec. Sloužil jako fénrich. S námi nechtěl česky ani mluvit, ale když ho přidělili k maršce, kde byli sami Češi, hned uměl česky.*“³⁵ Napokon ako aj z ukážky vyplýva, svoje aj cudzie územie predstavuje v skúmaných dielach niečo veľmi blízke. Je to práve jeden z dôležitých moderných národných momentov – národ už nepotrebuje úzke napojenie na určité územie, ale pretrváva a existuje aj mimo či bez spojitosti na územie.

³³ KOSZTOLÁNYI, Deszö. *Sladká vrahyňa*. Bratislava: Marenčin PT, 2015. S.24

³⁴ NÁDAŠI-JÉGÉ, Ladislav. *Cesta životom*. Bratislava: Tatran, 1980. S.21

³⁵ HAŠEK, Jaroslav, Zdena ANČÍK a František DANEŠ. *Osudy dobrého vojáka Švejka*. [Díl 1]. Praha: Československý spisovatel, 1962. S.217

Španielsky literárny teoretik Claudio Guillén uvádza: „*Není třeba prodlévat u tak elementárních zjištění. Nemůžeme vyloučit ani individuálností různost, ani jednotný pohled; ani jedinečný estetický zážitek, ani potřebu integrace.*“³⁶ Autor upozorňuje, že záměna jednoty a různosti je možná – navzdory predstave, že môže platiť všade. Jedinečný moment, motív, zážitok tak môže byť obyčajnejší pre širšie skupiny, než pre samotného jednotlivca. Z toho si môžeme odvodiť, že národná literatúra by mala byť postavená na jednotlivcoch v spoločnosti a nie primárne na jednotlivcovi v opozícii k spoločnosti. Tento model, mnohokrát mylne považovaný za tzv. „skutočný“ národný román s mýtizovaným hrdinom v opozícii k skupinám ľudí – zvyčajne charakterizovaných len stereotypizáciou a vonkajším opisom – predstavuje hlavne ideologicky motivovaný román určený na posilnenie či zväčšenie niektorých národných kompetencií a vášní. Avšak v dobe literárnej moderny sa v zásade upúšťa od silných národných hrdinov, ktorí pôsobia viac-menej kontraproduktívne a dobovo neautenticky. Príhodní sú jedinci, ktorí splývajú v mnohých momentoch s davom, reprezentujú ho. Mimochodom, postáv, ktoré sú užšie či širšie späté s národnou identitou, môže byť vždy niekoľko. Dielo Deszóa Kosztolányiho má minimálne dve takéto postavy postavené v jasnej opozícii – chudobné služobníctvo z vidieka, ktoré čelí pohrdaniu a neustálej neistote, ako je uvedené aj v románe: „*Sú to predsa iní ľudia ako my pán doktor. Majú iné žalúdky, majú iné duše. Sú to slúžky A chcú nimi aj zostať.*“³⁷ – a bohatí mešťania, ktorých životy sa nezvyknú moc meniť – „*Dom nebohého Kornela Vizeho je taký ako predtým, nový je len domovník, stará sa presťahoval na odčlenené územie. Suseda Movisterová (manželka doktora) ešte vždy hrá na klavír a recituje Adyho básne. Stretáva sa s čoraz mladšími mužmi. Vlasy si farbí na kanaríkovožltu, rapidne priberá. Jej manžel však ešte vždy žije. (...)*“³⁸ Podobnú opozíciu nastolil medzi postavami aj Ladislav Nádaši-Jégé. Jeho postava mladého Svoreňa, sebeckého odnárodného mladíka, záletníka a karieristu v opozícii k múdremu, rozhladenému doktorovi Búrošovi, vždy zastávajúcemu svoje národné korene. Tento protipól nepredstavuje však triedny rozdiel, ale predovšetkým mravný. Postava okresného doktora Búroša v románe *Cesta životom* je veľmi autobiografická, sám spisovateľ Nádaši-Jégé bol doktorom medicíny³⁹. K vlastnostiam postavy mladého Svoreňa má blízko mladý Baryka z románu *Predjarie*. Ako sa píše v druhej polovici Zeromského románu, majú spoločnú záľubu v záletoch: „*Nikdo si ani nevšiml, že by smrť, pitva a pohreb slečny Karolíny Szarlatowiczové zapôsobil hlbším dojmem*

³⁶ GUILLÉN, Claudio. Mezi jednotou a růzností: úvod do srovnávací literární vědy. Praha: Triáda, 2008. S.25

³⁷ KOSZTOLÁNYI, Deszó. Sladká vrahyňa. Bratislava: Marenčin PT, 2015. S.95

³⁸ Tamtiež S.245-246

³⁹ MIKULA, Valér. Slovník slovenských spisovatelů. Praha: Libri, 1999. S.198

na Césara Baryku. Když byla Vanda Okszyńská předvedena k vyšetřovacímu soudci, dokonce i zatknuta a později přepuštěná pro nedostatek důkazů, nýbrž pitevní nález stvrdil úplně evidentní obsah strychninu ve střevech oběti, všechny tyto bouřlivé události, které vedli celé okolí do stavu horečkovitého vytržení, zanechali našeho hrdinu zcela chladným. Dalo se usoudit, že vojna se všemi surovostmi a předcházející revoluci, kterou absolvoval ještě v Baku, otupila jeho vnímavost.⁴⁰ Baryka však nemal jasný protipól, preto jeho bezcitnosť prešla do sklamaní a útrap. Josef Kroutvur opísal Švejka v jednej zo svojich esejí týmto spôsobom: „Hašků Švejk nemá smysl pro historickou oběť na poli válečné slávy, jeho život je někde jinde. Cynismus Švejka je pouze nedostatkem historického vědomí. Švejk necítí vyšší poslání, protože dobře ví, že mu z vítězství nic neplyne. Nedotčený Švejk prochází napříč dějinami a myslí si své. (...) Švejk je dobrák, ale stejně tak je i krutý. (...) Švejka musíme přijmout bez retuše, jako fakt, jako monstrum. (...) Protože Švejk není charakter, ale typ masové psychologie.“⁴¹ Naznačil na postave prístup k Švejkovi ako k univerzálnej postave tej doby bez protipólu, oponenta. Akýsi predobraz pre určitú skupinu ľudí, ktorú, ako ďalej Kroutvor uvádza, treba skúmať v intencii celého stredoeurópskeho priestoru⁴² – nielen na jeho českom výseku. Švejk je postava, ktorá prináša nový pohľad na vlastenectvo a národnú identitu – vytvára ilúziu povrchu a vnútra – povrch je milý, svetaznalý dobrák, avšak jeho vnútro bolo alibistické, prospechárske a nemal problém vyhýbať sa povinnostiam, či už vojenským alebo kamarátskym. Prerod postavy je v románe však veľmi významný. Jeho prístup k vlastenectvu sa mení spolu s priebehom vojny. Epilóg románu Jaroslava Haška tiež nesie jasný národný podtón: „(...) Patriotismus, věrnost k povinnosti, sebezpřekonání, to jsou ty pravé zbraně ve válce! – Připomínám si to zejména dnes, kdy naše vojska v dohledné době překročí hranice.“⁴³

Moderný národný román je možné vymedziť ako dielo, ktorého hlavné postavy nesú všeobecné a spoločensky uznané modely správania sa v danom období a v danom priestore, čeliace zväčša novým politickým zmenám a nepoznanej spoločenskej hierarchii. Ako píše Otakar Hostinský vo svojej štúdii *Umění a národnost*: „Zkrátka: každý jednotlivec – a tudíž i každý větší kruh mezi obecnstvem – má vedle svého estetického vkusu i soukromou subjektivní zálibu... (...) Tak náleží i každému národu co individuálnímu celku zvláštní vkus národní, odpovídající jeho psychologické povaze a jevící se nejen v umění, ale i v celém jeho

⁴⁰ ŽEROMSKI, Stefan. Předjaří. Praha: Odeon, 1970. S.217

⁴¹ KROUTVOR, Josef. Potíže s dějinami: eseje. Praha: Prostor, 1990. Prostor. Strana 81

⁴² Tamtiež. S.81

⁴³ HAŠEK, Jaroslav, Zdena ANČÍK a František DANĚŠ. Osudy dobrého vojáka Švejka. [Díl 2] Praha: Československý spisovatel, 1962. S.277

životě.“⁴⁴ Môžeme povedať, že každý národ má svoje vlastné rozdielne preferencie na poli literárneho diela. To sa potvrdilo aj rozmanitosťou diel – ich štruktúry a sujetu. Presne tento rozdiel vysvetľuje jednotné národné zvyklosti a rozvinutosť kultúry, v ktorej sa ten-ktorý národ práve nachádza. Avšak každé dielo je podoprené národným mýtom, ktorý však musí odmietat stereotypné náhľady a rozборы postáv či priestoru, narúša ich súdržnú jednotvárnosť a premieňa ich nová a nepoznaná skutočnosť, ktorej sa neľahko dá vyhnúť a nemožno ignorovať ju. Mýtus musí predstavovať neproduktívnu časť románu. Román musí vychádzať z jasných spoločenských, kultúrnych a politických motívov úzko súvisiacich s národným prostredím. Spoločným motívom všetkých skúmaných diel je spoločenské vyrovnávanie a vytváranie modernej spoločnosti. Za spoločný motív môžeme považovať aj vyrovnávanie sa s novou situáciou. Ako vraví Svoreň v Nádaši-Jégého románe *Cesta životom*: „*Len v tom som nesúhlasil s ním, že by bolo pravdepodobné, že by sa Rakúsko-Uhorsko rozpadlo na kusy. Úfal som, že Uhorsko obstojí tak, že národnosti dostanú autonómiu a že vlastne všetko tak bude ako bolo.*“⁴⁵ – neskôr ho opravuje a uvádza na správnu mieru doktor Búroš – „*Za desať-päťnásť rokov by Slováci boli zasa v maďarskom vreci. Slovensko sa musí spojiť s českými krajinami a tvoriť samostatnú ríšu. Práve tak srbské a rumunské kraje so svojimi materskými štátmi.*“⁴⁶ Situácia v novom Rakúsku bola veľmi podobná – novú krajinu postupne prestali chápať ľudia – štát bol totiž spravovaný v úplnej tichosti, akoby o tom nemal nikto vedieť, či už domáci alebo zahraničie, diskkrétne a bez rozporov.⁴⁷ Postavy v Musilovom diele tiež vyjadrujú skeptický pohľad – „*(...) horoval pro starou Vídeň a (...) věřil zkrátka v poslání Rakouska a věřil mimoto v lidstvo.*“⁴⁸ Vyrovnávanie so situáciou prebieha len pozvoľne a nesystematicky. Vlastne sa s novou situáciou postavy v Musilovom diele vyrovnat ani nechceli. V Zeromského románe *Předjari* sa dozvedáme o vyrovnávaní so situáciou až v epilógu: „*Baryka vystoupil z radu a jako první pochodoval proti té šedé zdi (Belwederu) – na čele zúboženého davu*“⁴⁹ – opäť sa vracia k počiatku románu a zasadzuje postavy do revolúcie, už nie v cudzom azerbajdžanskom meste, ale v domácom varšavskom prostredí – autor tak naznačuje, že určité problémy budú pretrvávajúť – opakovať sa – aj keď už národ získal svoj štát, svoju krajinu. Posledné dve diela – český román Jaroslava Haška: *Osudy dobrého vojáka Švejka* a maďarský

⁴⁴ HOSTINSKÝ, Otakar, Hana HRZALOVÁ, Ludmila LANTOVÁ a Dalibor HOLUB. Studie a kritiky. Praha: Československý spisovatel, 1974. S. 11

⁴⁵ NÁDAŠI-JÉGÉ, Ladislav. Cesta životom. Bratislava: Tatran, 1980. S.203

⁴⁶ Tamtiež S.203

⁴⁷ MAGRIS, Claudio. Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře. Vyd. 1 Brno: Barrister & Principal, 2001. S.21

⁴⁸ MUSIL, Robert. Muž bez vlastností. Praha: Argo, 2008 S.735

⁴⁹ ŽEROMSKI, Stefan. Předjaří. Praha: Odeon, 1970. S.307

román Deszóa Kosztolányiho *Sladká vrahyňa* – pristupujú k téme vyrovnania sa s novou situáciou na najmenšom priestore. Pristupujú k nim ak k automatickému procesu. Michal Sýkora napísal k Haškovmu románu zaujímavý postreh: „*Ke stredoevropskému životnému pocitupatří nemožnost vyhnout se dějinám a jejich zásahům. Člověk je svědkem událostí, ale jaksi portí své vůli. V tom spočívá princip onoho kolektivního sdílení – jak to pojmenoval Czeslaw Milosz: „(...) sdílíme specifický smysl pro dějiny, který nám byl vnucen proti naší vůli. “ Lidé zkrátka prožívají něco, co se nejlépe vysvětluje odkazem na Švejka... “*⁵⁰

Literárne prvky a ich samotné vnímanie môže prinášať na literárnom poli rozmanité chápanie a interpretácie. Dekódovanie a porozumenie národných motívov či samotného mýtu sa neustále aktualizuje podľa spoločenských a politických noriem, ktoré nesú primárny a dominantný charakter či ráz. Práve tento dôvod prenáša zaradenie daného literárneho textu na tenký ľad. Samotné určovanie národnej literatúry je veľmi komplikované a celý tento proces si sám vytvára niekoľko nástrah a nejedno citlivé miesto. Kládne si za cieľ hľadať spoločné znaky nesúce určité momenty špecifické pre daný súbor ľudí označujúci sa za národ. Nesmie však zabudnúť rovnako na myšlienky, nálady a pocity pretrvávajúce v danom spoločenskom súbore. Práve z týchto dôvodov sa sústreďme na nájdenie literárneho dôkazu, ktorý sa limitne blíži a odpovedá k skutočnému obrazu. Napokon nastolená problematika vzniku a vývoj národnej literatúry nielen v strednej Európe počas 20. a 30 rokov 20. storočia je komplikovaná a ovplyvňovaná dobovými reáliami a zneužívaná na ideologické manipulovanie v kultúrnom a spoločenskom svete. Ako uvádza slovenský literárny teoretik Peter Zajac: „*Dejiny národnej literatúry vychádzali v duchu modernosti z predstavy vzostupného vývinu a pokroku a mali perspektívny, neraz utopický, ale vždy mocenský charakter, lebo napokon šlo – prostredníctvom ovládania minulosti – o nárok na ovládanie budúcnosti.*“⁵¹ Tento odkaz môže vyvolať určité pochybnosti pri skúmaní národnej literatúry a uplatnenie jej v spoločensko-literárnom poznaní. Jej zneužívanie pre určité potreby využívali predovšetkým mocensky orientované politické hnutia, ktoré vytlačali či zakazovali diela, ktoré síce niesli národné témy, ale neboli spriaznené s politickým vedením štátu. Tieto tzv. „trezorové diela“ sa vyskytujú predovšetkým v krajinách východného bloku – pod priamym vplyvom komunistického režimu. V iných prípadoch boli diela upravené a preštylizované až do takej podoby, ako bolo vyžadované od spoločenského rozpoloženia. Román musí prejsť cenzúrou a pochopiteľnou úpravou, čím si zabezpečí ďalší život medzi ostatnými literárnymi dielami.

⁵⁰ SÝKORA Michal. Jaroslav Hašek a Franz Kafka jako stredoevropský fenomén. In. HRABAL Jiří. (ed.) Švejk ve střední Evropě. Olomouc: Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, 2016. S.22

⁵¹ TUREČEK, Dalibor. Národní literatura a komparatistika. Brno: Host, 2009. S.33

Národná literatúra sa s pádom kontroverzných autoritárskych a mocenských režimov uvoľnila pre širšie spektrum textov a ich chápaní. Predovšetkým ukončením cenzúry a tzv. „trezorovaním“ diel získala na autenticite a nie je ohýbaná na základe mocenských a politických požiadaviek. Počas uplynulých, približne tridsiatich, rokov nepredstavuje problém kontroverzia v podobe proti systémovosti, otvorenej kritike politických špičiek či iné chýlostivé miesta pre jednotlivé národy značný problém.

Národná literatúra predstavuje široké spektrum literárnych textov od najstarších dôb až po súčasnosť, pospájaných na literárnom poli na základne určitého národného mýtu, ktorý je formovaný nielen históriou ale aj časom a priestorom jeho vzniku. Treba si tiež uvedomiť a pochopiť na celkové vyznenie diela a jeho spoločenskú hodnotu viazanú ako k súčasnému prostrediu, tak k prostrediu, do ktorého sa datuje vznik diela. Taktiež je veľmi dôležité, ba až nevyhnutné, dôsledne vnímať vnútorné prvky diela – syntézu postáv s prostredím, ktorá je kľúčová pri budovaní národného mýtu a pri označení literárneho textu ako súčasť národnej literatúry. V tomto prípade postavy tak aj prostredie musí niest' typický, ale nie priam stereotypný, charakter pre sledované obdobie a sledované národné spoločenstvo, aby ho bolo možné úspešne zaradiť do sledu historických a spoločenských udalostí, ktorým má zodpovedať. Napriek tomu v mnohých prípadoch to predstavuje náročnejší a komplikovanejší proces, ako sa môže zdať. Ostatne pri hľadaní národného románu, ktorý by mal možnosť niest' určité prvky národnej literatúry, je to oveľa jednoduchšie – román má vo zvyku prinášať široké spektrum rôznorodých prostredí a postáv – avšak nedá sa povedať, že by len určitá časť diela predstavovala národnú literatúru – z tohto dôvodu je potrebné aj rozsiahle romány vnímať ako súborný celok. Nemožno tak kvalifikovať len určitú časť. Národný román by mal prinášať pre čitateľa príťažlivý a intenzívny pohľad na neľahké momenty v histórii určitého spoločenstva ľudí. V diele by mali dostať priestor viaceré prostredia, aby nepôsobili len jednostranne. Taktiež dielo musí obsahovať rôzne typy postáv, ktoré by neumožňovali heroizáciu postáv či postavy. Román by sa mal zaoberať pálčivými problémami, ktoré prinášala doba diela, s ohľadom na minulosť a taktiež s prihliadnutím na budúce udalosti, ktoré však v románe ani nemusia byť zaznamenané. Klásť si otázku, na koľko historicky presný by mal byť národný román, môže jestvovať vcelku jednoduchá odpoveď – na toľko presný, aby nenarušil národnú historiografiu. Táto jednoduchá formulácia môže priniesť mnoho otázok a nejasností. Národný román by mal s určitosťou predstavovať čo najvernejšie zrkadlo doby, v ktorom sa postavy vyrovnávajú nielen so svojimi osudmi, ale aj osudom ich národa s prihliadnutím na ich príslušnosť k určitej spoločenskej vrstve. Napokon som si dovoľil vytvoriť nové pomenovanie pre romány národnej literatúry, ktoré považujem za vhodnejšie a charakteristickejšie – román

národa. Nakoľko v tomto slovnom poradí je prvoradý román, teda samotná literárna zložka diela, než samotné odhaľovanie a určovanie národa. Spomínané tvrdenie tiež podporujú skúmané romány z českej, slovenskej, maďarskej, poľskej a rakúskej literatúry, ktoré tým potvrdzujú, že román by mal byť prisudzovaný národu než národ románu. Román národa si tak môžeme predstaviť ako, v mnohých prípadoch, nie zrovna najpozitívnejšie a najblahoprajnejšie dielo opisujúce život spoločnosti na pozadí daných historických udalostí v určitom čase. Taktiež román národa by nemal vzniknúť s príliš veľkým časovým odstupom od udalostí odohrávajúcich sa v románe. Udržať si tak musí potrebnú autenticitu priestoru a postáv, ktorá je v tomto diele viac než vítaná a očakávaná. Aj z tohto hľadiska som kládol dôraz pri výbere diel na romány s čo najmenším časovým rozptylom od udalostí odohrávajúcich sa v románe a samotného dátumu vydania románu. Takéto diela by mali predstavovať taktiež nejaký priestor pre samotnú konfrontáciu, z tohto dôvodu je nutné hľadať diela s rozmanitou škálou postáv a s odlišnými spôsobmi života či s rozdielnym spoločenským postavením alebo funkciou. Postavy musia získať dostatočný priestor pre vzájomné strety a spory, ktoré však nemusia sprvoti niesť silnú národnú líniu, ale jej výsledok musí niesť charakteristické prvky slúžiace na vystavanie, či dekodovanie jej hodnoty pre autentické zaznamenanie počínania si národa v daných historických podmienkach. Román národa by nemal byť dielom národných bojovníkov, ktorých cieľom je povzniesť, vzbudiť či vytvoriť skupinu ľudí identifikujúcu sa ako národ, práve naopak. Mal by niesť momenty nie priamo spojené s národným konštruktom. Hlavné postavy by mali byť obyčajní jednotlivci viacerých spoločenských vrstiev, ktorým však môžu sekundovať aj postavy oveľa viac národne uvedomené, či dokonca samotní národní buditeľia. Tento typ románu nehľadá zvyčajne na žáner či motiváciu románu. Rôznorodosť v motivácii a v žánroch naopak predstavuje väčšiu príťažlivosť pre čitateľov, ale aj pre štruktúry národnej literatúry. Román národa je dielo, ktorého všestrannosť docenili literárni kritici a teoretici. Takýto román musí byť historicky presný a obklopený zaujímavými historickými momentmi pre daný národ.

Myslím, že na ukázkach, vzájomných prienikoch a spojitostiach som sa dopracoval k potvrdeniu, že zvolené diela maďarskej, rakúskej, slovenskej, českej a poľskej literatúry predstavujú dôležité diela zo spoločenského a historického hľadiska. Možno teda tieto romány označiť za súčasť národných literatúr.

Postavy národa

Dôležitou súčasťou románov a iných literárnych textov sú literárne postavy. Ich dôležitosť aj v prípade moderného románu je nepopierateľná. Postava a opis jej pozície v spoločenskom priestore prezrádzajú generatívny vzorec univerzálny pre daný typ tvorby.⁵² Postava tak vytvára svoje vlastné okolie – formuje a určuje svoju spoločenskú vrstvu hoci aj s najnižším možným počtom členov tejto skupiny – samotnou postavou. Ich spoločenská vrstva môže byť založená na rôznych charakteristikách, či už náboženskej, politickej, majetkovej či postavená na inom type a prístupe k rozdelení spoločnosti. Postava svoje okolie vytvára, určuje ho a opisuje ho. Postava vytvára dej a kóduje ho – svojou vzájomnou súčinnosťou prinášajú konflikty a zápletky – stávajú sa priamymi činiteľmi deja. Dej nielen ovplyvňujú, ale ho aj vytvárajú či upravujú. Ich činy, vzájomné pôsobenie, nevraživosti, konflikty alebo šťastné či nešťastné náhody, ktoré vytvárajú príbeh jednotlivých životov.⁵³ Postavy taktiež nesú do sveta svoj vnútorný svet, filozofujú či premýšľajú a komentujú. Najtypickejšie sú postavy s prepracovaným vnútorným svetom v diele *Muž bez vlastností* rakúskeho literáta Roberta Musila, ktorý charakterizuje hlavnú či ústrednú postavu týmto spôsobom: „*Muž bez vlastností, o nĕmž se zde vypravuje, se jmenoval Ulrich a Ulrich (...) – složil první zkoušku ze svého způsobu myšlení už na rozhraní chlapeckého a jinošského věku ve školní úloze, v níž měl pojednat o nějaké vlastenecké myšlence. Vlastenectví bylo v Rakouskudocela zvláštní předmět. (...) a Ulrich napsal v kompozici o lásce k vlasti, že vážený vlastenec nesmí nikdy svou vlast pokládat za nejlepší; (...) že pravděpodobně i Bůh by nejraděj mluvil o svém světě v konjunktivu potentialis*⁵⁴, neboť Bůh tvoří svět a myslí přitom, že by nemusel zrovna být takový aký je.“⁵⁵ Ostatné romány nedali taký rozsiahly priestor pre psychologické skúmanie hlavnej postavy. Jednotlivé postavy sa aj v tomto smere snažia priniesť rozdielne, rozličné či až protichodné pohľady na svet, ktoré majú vytvárať ich dielčie literárne polia, ktoré využívajú ako miesto svojho zobrazenia do románu. Napríklad ústredná postava románu Jaroslava Haška bola na mnohých miestach v románe *Osudy dobrého vojáka Švejka* podobne: „*Švejk podíval se tak dojemně něžně na poručíka, že tomu bylo teď úplně jasné, že je plnou pravdou, co zde slyší od toho chlapa, dělajícího takový dojem pitomce od narození.*“⁵⁶, alebo ako sa vyjadruje sám Švejk o vlastnom vnútornom svete v reflexii k svojmu okoliu: „*Každěj nemůže bejt chytřej,*

⁵² BOURDIEU, Pierre. Pravidla umění: geneze a struktura literárního pole. Brno: Host, 2010. S.53

⁵³ Tamtiež. S.32

⁵⁴ konjunktivu potentialis lat. – možnosti prepojenia

⁵⁵ MUSIL, Robert. *Muž bez vlastností*. Praha: Argo, 2008. S.17-18

⁵⁶ HAŠEK, Jaroslav, Zdena ANČÍK a František DANĚŠ. *Osudy dobrého vojáka Švejka*. [Díl 1]. Praha: Československý spisovatel, 1962. S.219

*pane obrlajtnant, (...) ti hloupí musejí dělat výnimku, poněvadž kdyby byl každej chytřej, tak by bylo na světě tolik rozumu, že by z toho každej drugej člověk úplně blbej.*⁵⁷ Presne opačný pocit Haškovho Švejka oproti Musilovmu Ulrichovi tak potvrdzuje domnienky, že národný hrdina vždy musí premýšľať o sebe a jeho okolí, avšak spôsoby si postavy určujú sami a podľa svojich preferencií a poznatkov. Podobne sa k problémom postavil aj Svoreň v *Ceste životom*, Baryka v *Predjarí*, ba aj Vizy v *Sladkej vrahyňi*, ktorý sa však neprispôboval, ale nosil si jednotlivé postrehy počas všetkých zmien.

Rozdielna je aj dôležitosť niektorých ďalších postáv – záleží to od ich uplatneniu v danom priestore, hoci nie sú ústrednými postavami. V diele Deszóa Kosztolányiho *Sladká vrahyňa* sa nasledovne stavali k závažnému problému – výberu slúžky – ktorá je vlastne ústrednou hrdinkou deja, hoci vystupuje len v tretine románu a na mnohých miestach je len zrkadlením ostatných postáv. „– *Sú to predsa len iní ľudia ako my, milý pán doktor. Majú iné žalúdky, majú iné duše. Sú to slúžky. A chcú nimi naozaj zostať. Prosto požadujú, aby sme v nich videli slúžky. Napríklad, minule som zavolať jednému priateľovi do bytu. Do telefónu prehovoril nejaký cudzí hlas. „Zamestnankyňa?“ spýtal som sa. „Nie,“ odpovedal hlas, ale úplne bezočivo: „Slúžka“. To ste mali počuť. Zarazil som sa tak, že som vôbec nevedel, ako si to mám vysvetliť. V ruke som len držal slúchadlo a v ňom ešte vždy škrečal ten hlas, zlostne, vyzývavo a sebavedome hrdo. Prosím, bezmála sa vyzývajú v tom, keď to slovo môžu vysloviť. A to preto, aby nás popudzovali, aby nás urážali.*“⁵⁸ Práve takéto reflexie poukazujú na zodpovednosť a pochopenie svojho určenia, v tomto prípade spoločenského, ale aj národného. Napríklad ako uvádzal Ladislav Nádaši-Jégé v románe *Cesta životom* pomadařčovanie z dôvodu polepšenia si v spoločenskom a ekonomickom zmysle. „*Pri svojom otcovi som sa presvedčil, aká ľahostajná je nevzdelanejšiemu človeku národnosť a vôbec všetky ideálnejšie myšlienky a predstavy. Otec si možno nikdy neuvedomoval, že je Slováč a že je od neho podlosť, keď sa pre hmotné výhody vydáva za Maďara. Práve tak sa bezmyšlienkovite stal Maďarom, prešmykol sa pre priaznivo sa vyvíjajúce pomery zase k Slovákom. Maďari ho opustili a Slováci mu dali kúsok chleba, i stal sa zas Slovákom, ani netušiac o tom, že urobil niečo záslužné.*“⁵⁹ Podmieňovať svoje triedne priradenie preto môžeme chápať aj podľa správania sa jednotlivých postáv. Okrem Svoreňovho otca si to v diele Nádaši-Jégého uvedomil neskôr aj sám syn – Svoreň. „*Čakali sme chytro na blížiaci sa koniec vojny s dosť zmiešanými pocitmi. Ono bolo mnoho kadejakej neistoty. Nevedeli sme, čo a ako sa vlastne všetky naše a štátne pomery vyvinú.*

⁵⁷ HAŠEK, Jaroslav, Zdena ANČÍK a František DANĚŠ. Osudy dobrého vojáka Švejka. [Díl 2]. Praha: Československý spisovatel, 1962. S.191-192

⁵⁸ KOSZTOLÁNYI, Deszö. Sladká vrahyňa. Bratislava: Marenčin PT, 2015. S.95

⁵⁹ NÁDAŠI-JÉGÉ, Ladislav. Cesta životom. Bratislava: Tatran, 1980. S.30

(...) *Moja (synova) minulosť nebola najlepším odporúčaním pre účinkovanie v československom štáte. Ale potešil ma (nadriadení v štátnej správe), že sa nemám čoho báť, lebo úradníkov, ktorí sa pridajú k novému štátu, on vďaka prevezme, keď len ako-tak zodpovedajú a nemajú tú najhoršiu minulosť, lebo však ich nevyhnutne potrebuje.*⁶⁰ Aj Kosztolányiho slúžky aj Nádaši-Jégého Svoreňovci pochádzajú z nižších spoločenských vrstiev a uvedomujú si svoje spoločenské postavenie, avšak Kosztolányiho slúžky sú spútané oveľa pevnejšie so svojim postavením, než Svoreňovci – tí sa rozhodnú polepšiť si za cenu straty svojej národnej príslušnosti. Keď tieto postavy porovnáme s postavami z ostatných diel, uvedomíme si ich spoločnú spätosť – predovšetkým nevyjasnený prístup k svojej národnosti, prijatia svojej spoločenskej hodnoty a nutnosť prispôbiť sa k novým podmienkam – či už kultúrno-spoločenským, alebo geograficko-politickým.

Nosným bodom každého románu by mali byť hlavné postavy, ktoré vytvárajú základný nosný konštrukt románu, definujú ho elementárnymi ale aj komplikovanejšími prvkami, ktoré odzrkadľuje ich vnútornú, vonkajšiu a taktiež spoločenskú charakteristiku. Hlavná postava musí byť určitým spôsobom významná v spoločnosti, ktorú dielo rozoberá – či už riešením národných a národnostných otázok, ako to bolo v Jégého *Ceste životom*, spoločenského postavenia v Kosztolányiho *Sladkej vrahyni* ... Ostatne Stefan Žeromski vo svojom románe *Predjarie* za hlavné postavy vybral poľskú rodinu žijúcu v ďalekom azerbajdžanskom Baku, ktoré prežívalo veľmi turbulentné obdobie plné revolúcií a búrlivých ozbrojených konfliktov. Autor uviedol otca nasledovne: „*A pretože Severín Baryka žil vždy striedme a také pamatoval na zadní vrátka, narostly mu úspory v bance do výše niekoľika tisíc rublů. Stal se obecně váženým mužem, vysoko ceněný za dobré vystupování a respektován všude, kam ho osud poslal. Též v polském světě vyrostl ve významnou osobnost. (...) Ať vědomě nebo také podvědomě ho zde (v Baku) drželo uplatnění se ve společenském řádu a velkému císařsko-rakouskému...* A neskôr nasledovne charakterizuje jeho syna Čareka (resp. Césara): „*Když byl někdo ve městě, kdo mohl o smyslu revoluce zodpovědně informovat, pak to byl César Baryka, protože on ji v Baku začal. Hned jak se k němu dostalo, že někde propukla revoluce, okamžitě přestal chodit do osmé třídy. Spolu s ním jeli všichni hořlivější vyznavači jeho způsobu myšlení a jednání.*“⁶¹ Otec predstavoval akúsi vnútornú morálnu autoritu a moment zodpovednosti v románe. Naopak syn, ako jedna z hlavných postáv, sa venoval skôr vlastnej realizácii a naslúchal viac-menej len svojim myšlienkam. Ostatne tak pristupoval aj k úmrtiu svojej matky: „*César zjistil, že matka, která má tak dlouhé vedení, že nepochopila ani*

⁶⁰ NÁDAŠI-JÉGÉ, Ladislav. *Cesta životom*. Bratislava: Tatran, 1980. S.205-206

⁶¹ NÁDAŠI-JÉGÉ, Ladislav. *Cesta životom*. Bratislava: Tatran, 1980. S.30

tu nejjednodušší věc, nebyla vůbec omezená, jak jí ze začátku vyčítal. Některé důsledky předvídala s neomylnou jistotou, některé zjevy hodnotila s matematickou přesností.⁶² Autor tu zvýraznil omyl, ktorého sa hlavný hrdina – syn César Baryka – dopustil dokonca na tak blízkej osobe, akou mu bola matka v čase, keď jeho otec bol ako vojak stratený niekde v širokom Sovietskom zväze. Avšak omylní sú viacerí hrdinovia v sledovaných románoch. Napríklad chybné správanie si priznáva tiež hlavný hrdina Svoreň v Nádaši-Jégého románe *Cesta životom*: „*Ono je pravda, že som sa za roky ani neobzrel o ňu, a keď som sa s ňou náhodou zišiel, ani som sa jej nepozdravil, keď som išiel s niekým iným. Tykať som jej nechcel, vykaním, onikaním by som ju bol urazil, tak som si ju radšej nevšímol. Pobadala a cítila to veľmi dobre.*“⁶³ Hlavná postava tu priznáva svoje zlyhanie, no aj napriek tomu si teraz dovoľí od prehliadanej dámy žiadať láskavosť, ako ďalej odhaľuje Nádaši-Jégého román. Avšak moderný prístup v románovej literárnej tvorbe univerzálnu jednotlivosť či unikátnosť k definovaniu hlavnej postavy narúša. Vzniká tak súbor hlavných postáv, ktoré sú pre dielo dôležité a nenahraditeľné. Objavujú sa však tiež postavy kanonizované, uprednostňované a heroizované a pritom sa nemusí priamo jednať o hlavných činiteľov literárneho diela. Najviac kanonizovaná postava v skúmaných dielach je pravdepodobne Haškov Švejk, ktorý neustále vystupuje rovnakým spôsobom či posúva svoje neomylné úsudky, a tým získava kánon, ktorý sa stáva súčasťou mnohých miest v románe. „– *V tom Sarajevu, – navazoval Bretschneider, – to udělali Srbové. – To se mýlíte, – odpověděl Švejk, – udělali to Turci, kvůli Bosně a Hercegovině, – A Švejk vyložil svůj názor na mezinárodní politiku Rakouska na Balkáně. Turci to prohráli ve 1912. roce se Srbskem, Bulharskem a Řeckem. Chtěli, aby jim Rakousko pomohlo, a když se to nestalo, střelili Ferdinanda.*“⁶⁴ Či hodnotenie na inom mieste v románe: „– *Císař pán musí bejt z toho blbej, – prohlásil Švejk, – von nikdy nebyl chytřej, ale tahle vojna ho ještě dorazí.* – „⁶⁵ Švejk svojimi mylnými predstavami a domnienkami zásobuje román na mnohých miestach, opakuje svoje názory so železnou pravidelnosťou a neustále na nich pálčivo trvá. Tento vlastný a nie vždy úspešný kánon získal Švejkovi popularitu a prienik do širšieho podvedomia českej spoločnosti ako akýsi nepriamy predobraz správania sa väčšej skupiny ľudí pôvodom z Čiech, nesúci podobný kánon aký má práve Švejk.

Postava je nositeľom vonkajšej a vnútornej charakteristiky, ktorá úzko súvisí a vychádza zo samotného poľa možností postáv. Ako píše francúzsky literárny teoretik

⁶² ŽEROMSKI, Stefan. Předjaří. Praha: Odeon, 1970. S.36

⁶³ NÁDAŠI-JÉGÉ, Ladislav. Cesta životom. Bratislava: Tatran, 1980. S.151

⁶⁴ HAŠEK, Jaroslav, Zdena ANČÍK a František DANEŠ. Osudy dobrého vojáka Švejka. [Díl 1] Praha: Československý spisovatel, 1962. S.13

⁶⁵ Tamtiež. S.190

Pierre Bourdieu: „*Akože pole možných síl ovplyvňujúcich všetkých činiteľov, ktorý sem vstupujú, je mocenské pole polom zápasov, a preto ich môžeme prirovnať k hre: dispozícia – to znamená množina osobných vlastností vrátane elegancie, nenútenosti či krásy, kapitálu – predstavujú triumfy predurčujúce spôsob hry, ale aj úspech v hre.*“⁶⁶ Z toho dôvodu môžeme sledovať hlavné postavy rôzne charakterizované, s rôznou prítomnosťou v príbehu, či s rôznou funkciou pre literárne dielo. Vývoj postavy býva často definovaný práve spomínanou dispozíciou a kapitálom. Dispozíciu môže predstavovať aj jednotlivá národná príslušnosť a samotné jej uplatnenie, ktoré sa tým spôsobom môže premeniť na kapitál, ktorý môže predstavovať triumf – v oblasti, v ktorej sa postava pohybuje s priamym vplyvom na dej a môže priniesť aj konečné vyústenie deja. Postavy v dielach zvyknú fungovať na princípe spoločenských vzťahov, ktoré odkazuje predovšetkým na ich prínos a uplatnenie – to sa môže spolu premietnuť na literárnom poli v rôznych polohách. Postavy si svoje vzťahy utvárajú, modifikujú či premieňajú tak, ako to odpovedá spoločenskej situácii, či ich vlastným požiadavkám. Premýšľajú ako svoje uplatnenie čo najviac zväčšiť a dosiahnuť tým svoje ciele, za ktoré sa všeobecne pokladá naplnenie osobných a spoločenských túžob. Vzťahy, v každom prípade, predstavujú kľúčovú charakteristiku postáv. Samotné vzťahy však vytvárajú široké možnosti ich uplatnenia. Od vzťahov s blízkymi a rodinou – rodinných vzťahov, cez spoločenské vzťahy – vzťahy s priateľmi, vzťahy so spolupracovníkmi, či kolegami, vzťahy so susedmi, po milostné vzťahy – vzťah s partnerom. Tento jasný súbor však narúšajú iné vzťahy, ťažšie charakterizovateľné a uchopiteľné – vzťahy k národu či národnosti, vzťahy k určitým predmetom, vzťahy k vlastnej či spoločenskej pamäti a rôzne ďalšie podobné druhy vzťahov, ktorými môžu postavy disponovať, narábať s nimi a uplatňovať. Vzťahy vo všeobecnosti pomáhajú aj pri charakterizácii samotnej postavy – vytvárajú jej vonkajší, ale aj vnútorný obraz na základe rôznych reflexií či zrkadlení. Každá trieda ma svoju psychológiu, ideológiu a životný štýl, vyplývajúci zo životných podmienok.⁶⁷

Národné postavy by mali charakterizovať – čo najširšie a najkomplexnejšie množstvo vlastností identifikujúcich sa s daným národom – ich prisudzovanie je oveľa komplikovanejšie ako by sa mohlo zdať, už len z dôvodu opatrného narábania s národnou stereotypizáciou, ktorá v mnohých prípadoch radikálne uberá na dôveryhodnosti diela a nepodčiarkuje tak línie národnej literatúry. Postavy reprezentujúce určitý národ by mali predstavovať čo najviac univerzálnych, všedných hrdinov – nezaťažených primárnymi problémami toho-ktorého národa, avšak mali by predstavovať na základe vnútorných

⁶⁶ BOURDIEU, Pierre. Pravidla umění: geneze a struktura literárního pole. Brno: Host, 2010. S.28

⁶⁷ KREJČÍ, Karel. Sociologie literatury. Praha: Grada, 2008. S.80

a vonkajších znakov ich neodlúčiteľnú súčasť. Ich prínos a hodnoty by mali odpovedať v tomto prípade národným hodnotám, ktoré by mali podčiarkovať osobité jedinečnosti. Práve v románoch, v ich textoch, ktoré sa venujú opisu a charakterizácii postáv zvyknú národné postavy trpieť spomínanou stereotypizáciou, či už voči domácemu alebo cudziemu okoliu. Týmto momentom na literárnom poli sa však snažia autori stredoeurópskej literárnej moderny v priebehu 20. a 30. rokov 20. storočia snažia všemožne vyhýbať – ba priam stavať sa jej na odpor. Napríklad román Stefana Žeromského *Předjaří* charakterizuje český polonista a literárny kritik Karel Krejčí, ktorý sa venoval aj samostatnému vednému odboru sociológie literatúry, v doslove k románu nasledovne: „*Žeromského originalita spočíva predovšetkým v tom, že bezohľadne rozbíja všetky stereotypy poľského súdobého myslenia, vyjadřované a podporované literatúrou. Platí to predovšetkým o jeho hrdinovi. O Žeromského hrdinovi je možno hovoriť v jednotnom čísle, pretože skoro všetky ústredné postavy diela autora Předjaří jsou vlastně variacemi téhož typu.*“⁶⁸ Stereotypizácia národných postáv tak predstavuje skôr zvýšenie jej nacionálnej podstaty, postavenej na nenávisti, odlúčení či nepochopení svojho okolia a jeho vzájomnej spojitosti. Oplyvňovanie postáv, ktorými sa snažia autori charakterizovať jednotlivé národy treba určite vnímať v širšom meradle a rozsiahlejšej perspektíve než na krátkych momentoch, ktoré môžu vyznieť niekedy až priveľmi škodlivo.

Stereotypizácia postáv je postavená na základoch rôznych stereotypov – zvyklostiam jednotlivých národov. Stereotyp sa stal obľúbeným heslom na poli rôznych vedeckých odborov – či už filozofov, historikov, sociológov alebo literárnych teoretikov. Stereotyp býva striedavo použiteľný s takými pojmami, ako sú obrazy, motívy či predsudky spojené s určitým národom. Nakoniec sa všetky tieto uvedené prvky vyberú spoločne ovplyvnia a ak prežijú určitú dobu – stanú sa stereotypmi toho-ktorého národa.⁶⁹ Spoločenský život jednotlivca ako postavy sa vytváral komplikovanými vzťahmi k svojmu okoliu v rámci daného členenia – len spoločenské väzby mohli priniesť či nadobudnúť istý status. A v týchto väzbách, ktoré formujú spoločnosť, dali priestor aj vzniku národnej príslušnosti jednotlivca.⁷⁰ A v rámci nadobudnutého postavenia získavali postavy nielen na spoločenskom stupni, ale získavali lepšie postavenie aj pre svoje národy, v ktorý vytvárali – inteligenciu – vďaka ktorej, získavali na dôležitosti.

⁶⁸ ŽEROMSKI, Stefan. *Předjaří*. Praha: Odeon, 1970. S.310

⁶⁹ GÓRNY, Maciej. „Wojna europejska jako walka ducha“. *Psychologia narodowa w Europie i I Wojna Światowa*. In: GOSZCZYŃSKA, Joanna (ed.). *Procesy autoidentyfikacji na obszarze kultur środkowoeuropejskich po roku 1918*. Warszawa: Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej, Uniwersytet Warszawski, 2008. S.128

⁷⁰ KRŠÁKOVÁ, Dana. *Obraz spoločenského života meštianských vrstiev v slovenskej literatúre na konci 19. a začiatku 20. storočia*. In: MANNOVÁ, Elena (ed.). *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998. ISBN 80-888-8020-3. S.95

Postavy sú neoddeliteľnou časťou každého románového literárneho diela – zvyčajne však zvyknú vytvárať skupiny či komplikovanejšie spoločenstvá, ktoré sú založené na rôznych charakteristikách. Skupiny majú rôzne dôvody svojho vzniku a rôzne uplatnenie v spoločenskom živote. Rôzne je aj nasledovne ich uplatnenie v literárnych dielach, predovšetkým prozaického charakteru. Moderní literáti ich tiež radi využívali a romány literárnej moderny z 20. a 30. rokov 20. storočia aj zo stredoeurópskeho priestoru sú toho jasným dôkazom. Od členov v skupine sa očakáva, že budú spoločne vyznávať vzájomne blízke hodnoty či spájajúce hodnoty – teda aspoň minimálne hodnoty, ktoré ich určitým spôsobom dokážu uzavrieť a stmeliť do definovateľných, kompaktných a fungujúcich spoločenstiev. V diele Deszóa Kostolányiho *Sladká vrahyňa* autor vymedzil skupiny slúžok na základe konfesnej príslušnosti: „*Katolíčky sú milšie, skromnejšie, nie sú také nástojčivé a požadovačné ako kalvícky. Pravda, katolíčky sú ľahkomyselné, jednodaj vyspevujú, rýchlo sa zhumpľujú. Keď sa raz začnú gúľať po svahu, potom sa už nedajú zadržat', z neba padnú priamo do pekla.*“⁷¹ Skupiny tak môžu predstavovať široké spoločenstvá, ktoré majú vytvárať podhubie a podporu pre jednotlivé postavy, vytvárajú im blízke a priateľské spoločenstvo – útočisko, ktoré nemusí byť založené výsostne len na primárne zhodných znakoch, ktoré predstavujú momenty spojenia do celku. Môžu vzniknúť aj na základe spoločného uvažovania, ktoré práve nemusí spadať do náboženskej, politickej, národnej či inej charakteristiky. Každá skupina ľudí si svojim samotným formovaním takmer vzápätí vytvára svoju opozíciu – skupinu, ktorá bude vyznávať iné, či opačné hodnoty. Tento antipól je charakteristický pre literárne skupiny oveľa častejšie, než pri samotných postavách. Celý konštrukt literárnych postáv nesúcich národné motívy je ich samé predstavenie sa ako súčasť určitého národného spoločenstva. Ako už býva zvykom, svoje národné cítenie sa môže meniť na základe vonkajších politických a spoločenských vplyvov – z toho dôvodu má právo postava tápať vo svojom národnom určení ako potvrdenie tohto pocitu pre širšie spoločenstvo také typické pre prvé 10. a 20. roky 20. storočia v stredoeurópskom priestore.

Skupiny v literatúre sa vyznačujú podobnými charakteristikami, aké poznáme pri definovaní a zachytávaní postáv. Taktiež môžu vytvárať, pozmeňovať, meniť konflikty či zastávať stanoviská k samotným konfliktom a niesť a vytvárať určité rozhodnutia. Skupiny majú taktiež niekoľkostranné charakteristiky – aké poznáme pri postavách – teda vnútorné a vonkajšie, ktoré sú vzájomne ovplyvňujú. Predovšetkým v prípade vonkajších charakteristík dochádza k častej univerzifikácii jej členov – zjednotenia vlastností každého jedného člena podľa charakteristiky skupiny. V opačnom prípade dochádza k triešteniu skupiny, ktoré

⁷¹ KOSZTOLÁNYI, Deszö. *Sladká vrahyňa*. Bratislava: Marenčin PT, 2015. S.37

je taktiež sprevádzané rôznymi spoločenskými javmi, nie vždy práve pozitívnymi či produktívnymi. Široká škála postáv môže byť dokumentovaná skupinami, za ktoré môžu v literárnych dielach vystupovať, fungovať či nahrádzať ich. Jej funkcia môže byť tým spôsobom znateľne rozdielna. Má tú moc jednotlivých členov zastrešovať ako ich spomínané útočisko na rodinnej, pracovnej, triednej či inej podstate. V týchto prípadoch môže dochádzať k zosobneniu skupiny ľudí, úzko spojených do jedného celku, v jednu samostatnú a osobitú postavu figurujúcu v literárnom románovom diele. Tento typ postavy je náročnejšie charakterizovať. Zväčša sa jedná o skupinovú postavu definovanú na určitom literárnom poli, ktoré spolu zdieľajú a spolu prežívajú. Napríklad v románe Stefana Žeromského *Predjarie* skupinovú postavu predstavuje rodina Barykovcov, ktorá síce nefunguje na celom literárnom poli rovnako, avšak ju môžeme chápať, v širšom ponímaní, ako jednu postavu, hoci má viac členov. „*Otec a syn sa poslušne zakrútili do kožuchov. Aspoň netrpeli tol'kou zimou, pretože ľadový mráz nepoľavoval. Cezar dospával charkovské ponocovanie. Chorému Severínovi neslúži už ani pach baraních koží. Zúfalo potlačoval pekelný kašeľ, ktorý mohol mať pre nich nota bene katastrofické dôsledky. Kedykoľvek vlak zastavil, hoci na nádraží, či uprostred polí, kedykoľvek im hrozilo nebezpečenstvo, že ich chyťí revízny orgán, strkal hlavu do kožuchov a doslova sa dusil, len aby nezakašľal.*“⁷² V presne rovnakej situácii sa ocitá tiež rodina Svoreňovcov v Jégého románe *Cesta životom*. Skupinová postava tiež nesie jednotlivé vzťahy a funkcie samostatnej postavy a môžeme na ňu aplikovať opis a charakteristiku, ktorú použijeme pri opise či pochopení jednotlivých postáv. V románe *Muž bez vlastností* Roberta Musila vystupuje niekoľko postáv, ktoré charakterizujú svoju skupinu podobne ako v predchádzajúcom diele. Napríklad opis Generála Stumm von Bordwehra, ktorý je uplatňovaný na oveľa širšiu skupinu armádnych príslušníkov na základe vonkajších znakov: „*Bol to nie veľmi urastený generál s bruškom a s kefou pod nosom miesto fúzikov. Tvár mal guľatú a bolo v nej niečo z kruhu rodiny, ktorá nemá nad veno predpísané pre armádnych dôstojníkov ani deravý groš.*“⁷³ Takéto vonkajšie opisy prispeli k charakterizácii cisárskej armáda v Musilovom diele – ako miesto pre ambiciózných mužov s malými predpokladmi tieto ambície dosiahnuť. Obdobný prípad s vojenskou skupinou je český román Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka*, kde armáda tiež predstavuje jeden celok – od ktorého sa odlúčil akurát Švejk z vlastných, zväčša sebeckých, pohnútok. Podobne sa dá nahliadať aj na služobníctvo ako celok v románe *Sladká vrahyňa* Deszöa Kosztolányiho. Ostatne Pierre Bourdieu sa o vonkajšej analýze vyjadruje takto: „*Ak ide o vonkajšiu analýzu, ak sa premýšľa*

⁷² ŽEROMSKI, Stefan. Předjaří. Praha: Odeon, 1970. S.92

⁷³ MUSIL, Robert. Muž bez vlastností. Praha: Argo, 2008. S.196

*kultúrne dielo ako jednoduchý odraz alebo „symbolický výraz“ spoločnosti, tá vzťahuje tieto diela priamo k spoločenským charakteristikám autorov či skupín, ktoré boli ich zjavným alebo predpokladaným príjemcom a tých výrazov, ktorými majú byť.“*⁷⁴ Jednotlivci sa môžu v týchto podmienkach skupiny prispôbiť dvojako a to ako spomínaný odraz alebo len ako symbolický výraz spoločnosti – v takýchto prípadoch definovaní spoločnosti sa môže medzi týmito dvoma možnosťami rozhodnúť predovšetkým autor.

Taktiež môže skupinová postava hrať dôležitú, ba až hlavnú rolu v priestore románového literárneho diela. Vďaka jej spoločenské umiestnenie je oveľa zložitejšie a náročnejšie na charakteristiku. To môže byť založené predovšetkým na určitom bližšom momente, ktorý je spájajúci pre všetkých členov samotnej skupiny. Práve z týchto dôvodov sa náročnejšie pracuje s takýmto typom skupinovej postavy, avšak spadajúcej skôr pod postavy samostatné, než pod skupiny. Skupiny si vyhradzujú na svoj vnútorný život a svet, podobne ako pri postavách, avšak komplexnejšie chápaný. Jeho jednotlivé celky môžu uplatňovať svoje pôsobenie rozličným spôsobom. Skupiny tak vytvárajú mnohokrát komplikovanejšie typy konfliktov, než dokáže vyvolať jednotlivá postava. Konflikty vo vnútri skupín, sa dotýkajú každého jedného člena, avšak ich reflexia môže byť rôzna – nemusia zastávať jednotné spoločné stanovisko. Nedorozumenia a rôzne prístupy pociťuje aj Anna Édešová v Kosztolányiho románe *Sladká vrahyňa*: „*Vizyová upovedomila Annu, že nemá rada, ak sa veľmi často stretáva s týmito slúžkami. Etela (susedova slúžka) k nej nepristane, je to stará megera, bezočivá a papuľnatá, a Štefina (taktiež slúžka susedov) ňou beztak pohŕda, nešla by s ňou po ulici. (...) Za chrbtom sa jej posmievali. Neraz aj zatajila Annu, nepustila ich ku nej, klamala, že nie je doma. Anna uznala, že jej pani má pravdu. Veľmi nevyhľadávala spoločnosť slúžok. Načo by sa hnala za takým vzorom, ktorý ju aj tak nevezme?“*⁷⁵ Na ukážku je vidieť vonkajší konflikt slúžky (resp. slúžok) s pánmi – ale aj vnútorný konflikt medzi slúžkami. Tieto momenty deformujú jednotnú štruktúru skupiny, hoci jej výsledok je len ploché delenie do menších podskupín, nevznikajú veľké rozdiely medzi jednotlivými skupinami. Konflikty tak rozlišujeme pri skupinách na vnútorné – tie, ktoré podstupuje skupina medzi svojimi členmi a na tie, ktoré ju atakujú z okolitého prostredia – teda vonkajšie. Konflikty sa môžu neskôr rozmanito spájať, multiplikovať a premieňať. Napokon sa ich pôsobením len potvrdí, či vyvráti funkcia skupiny a jej život. Vzťahy skupiny sú taktiež rozdelené na vnútorné a vonkajšie. Vnútorné vzťahy zachytávajú interakcie medzi jednotlivými členmi vo vnútri skupiny, naopak vonkajšie vzťahy charakterizujú skupinu názorovo, filozoficky, národne, či iným spôsobom.

⁷⁴ BOURDIEU, Pierre. Pravidla umění: geneze a struktura literárního pole. Brno: Host, 2010. S.268

⁷⁵ KOSZTOLÁNYI, Deszö. Sladká vrahyňa. Bratislava: Marenčin PT, 2015. S.106 - 107

Ako som už písal, skupina taktiež vytvára pre jej členov akési miesto – útočisko – ktoré je pre nich prijateľné a sú s ním plne identifikovaní. Členovia skupiny nemusia absolútne súhlasiť so skupinou, ale jej život im vyhovuje, a preto sú jej súčasťou. Tieto vnútorné vzťahy vždy treba chápať len v rámci intencii skupiny. Naopak, vonkajšie vzťahy ju charakterizujú pre okolitý svet. Definuje si tak pozitívne, ale aj negatívne prístupy od okolia, ktoré musí reflektovať. Modifikácia či premena vzťahov nie je jednoduchá otázka. Musí sa s každou zmenou chcieť identifikovať, čo najväčšia časť skupiny, ak nie absolútne celá skupina. Vonkajšie vlastnosti na mnohých miestach zachytil Jaroslav Hašek, hlavne okolo hlavnej postavy svojho románu *Osudy dobrého vojáka Švejka – Švejka a jeho vojnové družiny*: „*Švejk i ostatní již dávno přestali hrát karty a sluha nadporučíka Lukáše Baloun měl již takový hlad, že se počal bouřit proti vojenské vrchnosti a vykládat, že velice dobře, jak páni oficiři si dávají do mouly. Je to horší, než když byla robota. Dřív že tomu tak na vojně nebylo. To že se ještě, jak jeho dědeček říkáva doma na výměnku, oficiři za šestašedesáté války dělili s vojáky o slepice a chleba. Jeho nářku nebylo konce, až konečně Švejk uznal za dobré pochválit stav vojenský za nynější války.*“⁷⁶ Preto môže skupina pôsobiť viac čierno-bielo než relatívne flexibilnejšie a prispôsobivejšie samostatné postavy.

Národné skupiny opäť trpia na mnoho problémov a chorôb, ktoré skľučujú samotné postavy. Národná skupina nemusí reflektovať v každom prípade stanoviská celého národa – môže sa zamerať len na jednotlivých príslušníkov a ich funkciu v daných historických momentoch. Členovia takejto skupiny by mali byť však spoločensky, ekonomicky a sociálne rozdielni, aby vznikol priestor pre celú paletu členov národa. Nemožno preto považovať za tematizované skupiny ako univerzálnych predstaviteľov celého národa. No v prípade konfliktu medzi dvoma rovnakými skupinami odlišných národov to určitú reprezentáciu predstavuje. Národné skupiny okrem toho trpia, spomínanou už pri postavách, všadeprítomnou stereotypizáciou, ktoré je taktiež viac-menej kontraproduktívna. Ako uvádza Ladislav Nádaši-Jégé vo svojom románe *Cesta životom*: „*Presvedčil som sa, že stoličných pánov omnoho väčšmi rozčuľovalo, keď počuli, že niekto hlása socialistické zásady ako národnostné. Cítili, že je pre nich páľčivejšia otázka privilégií zemianskych ako národnostných. A mali pravdu. Ved' im šlo o národnosť najmä preto, lebo Maďari utláčali národnosti, aby ich udržali v poddanstve pánov.*“⁷⁷ Ako autor uvádza v určitom bode, stereotypizácia pomadžarčeného šľachtica je len nepatrná – akoby sa stratila a zmenila sa na úplne inú tému – v uvedenej citácii sa zmenila

⁷⁶ HAŠEK, Jaroslav, Zdena ANČÍK a František DANEŠ. *Osudy dobrého vojáka Švejka*. [Díl 2] Praha: Československý spisovatel, 1962. S.28

⁷⁷ NÁDAŠI-JÉGÉ, Ladislav. *Cesta životom*. Bratislava: Tatran, 1980. S.99

na politickú príslušnosť. V takýchto prípadoch sa pri jej uplatnení autori modernej literatúry v priebehu 20. a 30. rokov 20. storočia v stredoeurópskom priestore stali až prekvapivo opatrní – a práve z tohto dôvodu považujem tieto literárne diela za veľmi dôležité pri skúmaní vzniku nových národov v strednej Európe. Stereotypizácia sa oveľa viac dotýka ironizácie národných skupín a ich reflexie skôr smerujú k určitému typu posmeškov a výsmechu, než by plnili nejaký dokumentárny charakter. Národné skupiny nesú však oveľa komplikovanejšie problémy. Jedným z problémov je ich samotné určenie, keď sa postavy môžu identifikovať s viacerými národnými skupinami – na rôznych základoch – či už jazykovom, kultúrnom, spoločenskom a politickom. Vzniká dezilúzia – v mnohých prípadoch jednotlivci nemajú žiadne národné zastrešenie, ktoré by považovali za to svoje pravé, hoci ovládajú určitý jazyk, hoci sa pohybujú medzi určitými spoločnosťami a hoci nesú znaky niektorých národných skupín. Národné skupiny sú preto vskutku veľmi krehké a nejasné zoskupenia, ktoré treba ďalej skúmať na poli literárnom, kultúrnom, sociologickom, či spoločenskom.

Taktiež, ako v prípade románu, som si dovoľil vytvoriť vlastný konštrukt – postavy národa. Opäť som využil iné, než zaužívané prisúdenie národnej postavy – postavy národa. Viedli ma k tomu totožné dôvody ako v prípade románu národa. Aj v tomto poradí je primárna postava – nie národný kontext. Je tak vyzdvihnutá jedinečnosť a unikátnosť postavy, ktorá predstavuje súbor vlastností, ktorý je aplikovateľný na väčšie spektrum postáv, no zároveň je prítlačivo charakteristická pre určitý národ a stotožňuje sa s ním. Postavu národa si opäť môžeme predstaviť ako, v mnohých prípadoch, nie zrovna najpozitívnejší a najheroizovanejší moment v národnej literatúre. Tieto postavy by mali predstavovať univerzálnosť aj na literárnom poli konfliktov. Z vonkajšieho hľadiska by mali byť absolútnou súčasťou svojej národnej skupiny, avšak nemali by jednoducho súhlasit' a plávať s ňou. Práve naopak, mali by sa snažiť o jej viacstranný rozvoj a napomáhať jej absolvovať, s čo najmenšími komplikáciami, konflikty či turbulentné spoločensko-politické obdobia, ktorým musia chtiac či nechtiac čeliť. Tieto plochy konfrontácie sú výnimočne dôležité pri pokuse označiť tú-ktorú postavu za postavu národa. Všetky trecie plochy voči svojej národnej skupine by mali však byť opodstatnené, kritika by mala byť rozumne mierená a taktiež by mali byť dešifrované a určené pozitívne momenty postavy národa voči svojej národnej skupine. Postavy národa by nemali byť primárne národní buditelia, nositelia osvety či inak úzko národne osvetové osobnosti. Takto mýtizované postavy by mohli byť kontraproduktívne a niest' mnoho prvkov stereotypizácie aj samotného diela, ktoré by bolo ľahšie manipulovateľné a jednoduchšie by našlo uplatnenie v rôznych nacionalistických kruhoch. Postava národa by mala niest' mnoho obyčajov pre daný

národ, avšak mala by byť chápaná v širšom meradle ako človek, ktorý je súčasťou národnej skupiny.

Záver

Diplomová práca sa snažila analyzovať románové literárne diela zo stredoeurópskeho priestoru z obdobia 20. a 30. rokov 20. storočia – z tejto doby a oblasti sme vybrali niekoľko diel, reprezentujúcich jednotlivé literatúry tak, aby sme mohli dokázať ich príslušnosť k národnej literatúre jednotlivých krajín. Analýzu som rozdelil na dve časti, ktoré charakterizujú samotné skúmané celky rámcované predovšetkým teóriou sociológie literatúry Pierra Bourdieu. Taktiež som použil pri skúmaní teóriu Mojmirá Otruby, ktorú zaznamenal v diele *Hledání národních literatúr* – tú však aplikoval prednostne na diela z 19. storočia – no však táto štúdia predstavuje zaujímavý základ pre skúmanie akejkoľvek národnej literatúry, ktorá nesie historický kontext a obsahuje taktiež prvky národnej obrody. Týmto metodologickým základom a skúmaním literárneho pola jednotlivých národných literatúr priniesla práca nasledovné závery. Štúdia národných literatúr je rozdelená do dvoch základných častí, ktoré spolu neodmysliteľne súvisia a nemožno ich vynechať či substituovať inými. Obidve časti sa snažia charakterizovať národný konštrukt na poli literatúry a vytvárajú nové pojmové pomenovanie, ktoré úzko súvisí so skúmaním národných literatúr. Ako nevýhodu pri skúmaní národných literatúr považujem ba až hmotný nedostatok jednoduchších či rozsiahlejších štúdií, publikácií, príručiek, článkov a textov úzko zaoberajúcich sa témou národnej literatúry a z toho dôvodu som si dovoľil skonštruovať vlastný pojmový aparát, ktorý som definoval a využíval na mnohých miestach tejto diplomovej práce. Prvá časť sa venuje samotnému národnému románu, ktorého charakteristika vychádza z potreby skúmať literárne dielo na základe vnútorných znakov diela a tým potvrdiť ich uplatnenie medzi národnou literatúrou. Román sa dešifruje na základe prvkov, ktoré vytvárajú národný charakter diela. Dbá sa tiež na momenty, ktoré majú charakter národných stereotypov – tie sú mnohokrát považované za národné prvky, avšak ich skutočné uplatnenie pri dešifrovaní národnej literatúry je minimálne, ba až nežiadúce. Román musí obsahovať kritický pohľad na národ, jeho spoločenské skupiny – snaží sa pochopiť ich fungovanie vo vzájomných konfliktoch a charakterizuje ich ako súčasť väčších celkov. Dovoľil som si v tomto momente vytvoriť heslo – román národa – na základe uvedenej špecifikácie a lepšie uplatniteľnému prisudzovaciemu skladu, ktorý odkazuje prioritne na román až neskôr na národ – ten je podoprený obyčajnými ľuďmi rôznych spoločenských vrstiev a ich životom a konfliktami v priebehu zlomových udalostí pre ich národné či spoločenské súžitie.

Druhá časť si kladie za cieľ priblížiť prostredníctvom sociológie literatúry život a konanie postáv či skupín v interakcii s okolitým prostredím či inými postavami alebo

skupinami. Ich konanie v tomto prípade nesmie byť heroickým bojom za národ, propagovaním národnej obrody či iným národnobuditeľským konaním – naopak postavy či skupiny musia predstavovať ľudí kriticky zmýšľajúcich o prostredí, spoločensve a vo všeobecnosti o ich zaradení vo vtedajšej sociálnej štruktúre. Taktiež som si dovoľil vytvoriť nové heslo pre tento typ postáv – postava národa – a v prípade skupinovej charakteristiky – skupina národa. Opäť tento typ prisudzovania znamenal oveľa vhodnejší ako doterajšie zaužívané názvy. Taktiež predstavuje podobnosť s predchádzajúcim pojmom román národa a spolu vytvárajú môj konštrukt národnej literatúry. Národná literatúra predstavuje súbor literárnych diel a textov, ktoré priamo či nepriamo odkazujú na dešifrovanie národnej identity so zreteľom na niekoľko dôležitých prvkov. Za najdôležitejšie považujem identifikovať a dekódovať ideológiu diela, ktorá môže spôsobiť deformáciu literárneho pola. Ideologicky zafarbené diela – síce dokumentujú dobu zachytenú v románe – avšak nedávajú priestor iným námetom, myšlienkam či skupinám ľudí. Charakterizujú a čitateľovi podsúvajú len úzky a selektívny výber myšlienok a momentov. Tieto diela predstavujú jednostranný pohľad, zachytávajúci v mnohých prípadoch svoje heroizované postavy zasadené do umelého a neproduktívneho deja odpovedajúcej tomu-ktorému myšlienkovému hnutiu. Takéto diela sa objavujú počas celého života jednotlivých národných skupín a nemožno ich podsúvať do hlavného prúdu jednotlivých národných literatúr. Tieto diela skôr predstavujú umelé literárne konštrukty s minimálnou historickou hodnotou. Taktiež je dôležité vnímať priestor a postavy v diele, univerzálnosť románu a jeho kritiku voči viacerým skupinám či už spoločenských – alebo oveľa širších ako napríklad národných. Taktiež je dôležité sledovať národnú literatúru na pozadí určitých historických momentov či kľúčových udalostí v samotných národných dejinách – tieto udalosti by mali byť akýmsi zlomovým bodom, ktorý by mal identifikovať národnú príslušnosť a evidovať ich ako súčasť národopisu. Tieto dôvody ma viedli k výberu obdobia 20. a 30 rokov 20. storočia, ktoré boli v stredoeurópskom ponímaní veľmi búrlivé. Rozpad rakúsko-uhorskej monarchie vyústil do nového geografického rozpoloženia strednej Európy. Obnovila sa suverenita Poľska, z prachu popola monarchie sa pomaly formuje Rakúsko, oklieštené Maďarsko prežíva kompilované spoločensko-politické obdobie a Československo vzniká ako mnohonárodný štát s novým, vznikajúcim a formujúcim sa spoločenským prostredím. Všetky tieto premeny razantne poznačili spoločnosť a s ňou aj literárne diela, a tie som použil na vytvorenie a skonštruovanie otázok ohľadom národných románov tohto obdobia.

S prihliadnutím na tieto skutočnosti som vybral a analyzoval uvedené literárne diela – z poľskej literatúry Stefan Žeromsky a jeho *Predjarie* – z maďarskej Desző Kosztolányi a jeho *Sladkú vrahyňu* – z českej literatúry *Osudy dobrého vojáka Švejka* od Jaroslava Haška –

z rakúskej literatúry dielo *Muž bez vlastností* Roberta Musila a zo slovenskej literatúry román Ladislava Nádaši-Jégého *Cesta životom*. Všetky diela sa venujú – aspoň čiastočne – obdobiu rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie a ich literárne pole umožňovalo ich analýzu. Tieto rozmanité románové diela som uložil do postupností, vďaka ktorým som určil ich národnú hodnotu ako univerzálnu jednotku diel. Ich nerovnosť je uchopiteľná na mnohých bodoch a v mnohých pohľadoch pri skúmaní ich literárnych kvalít. Rozsiahle diela, predovšetkým v prípade Musilovho *Muža bez vlastností* a Haškových *Osudov dobrého vojáka Švejka* môžeme nájsť mnoho momentov, ktoré by sme s určitosťou mohli charakterizovať ako momenty prisudzujúce ich národnú dôležitosť, avšak ich uplatnenie v širšom kontexte môže byť rozmanité. Diela svojím mohutným textom tak vytvárajú dostatočný priestor na vykreslenie niekoľkých charakteristík, dávajú dostatok priestoru na sebaurčenie postáv a pochopenie svojej podstaty a určenie osobnej identifikácie s národom ako takým. Obe diela upozorňujú na kritické momenty nielen z historického hľadiska. Mapovanie postáv je v celku zaujímavé a v prípade oboch diel komplexné, od najnižších spoločenských vrstiev po najvyššie – vo vyrovnaných rámcoch hlavného hrdinu. Diela majú jasného hlavného hrdinu – či už dokumentujúceho Ulricha a humorného Švejka – obaja mapujú svoje okolie, sledujú a popisujú, komentujú a filozofujú o ňom. Každý však odlišným spôsobom – Musilov Ulrich je mestský intelektuál, s jasným prístupom k problémom, neprekvapuje, nestrháva pozornosť, nechce byť na očiach. Naopak Haškov Švejk neustále púta – na rôznych úrovniach poznania – od hlúpych a humorných narážok, cez vlastné názory a pripomienky, po alternovanie udalostí dejín a celkovú mystifikáciu spoločenského vývoja – samozrejme vo svoj vlastný prospech tak, aby jeho ďalšie úsudky a myšlienkové kompilácie predstavovali dokonalý konštrukt. Taktiež sa vyhýba povinnostiam, je pomalý a ľarbavý, vyrovnáva sa so situáciami len pomaly a neflexibilne, váha ako sa im ďalej postaviť. Švejk je primárne postava pozitívna, avšak mnoho jeho počínaní má výsledný negatívny charakter. Ulrichova postava je naopak premýšľajúca, analyzujúca a filozofujúca. Taktiež sa pomaly vyrovnáva s novým priebehom situácie. Avšak pre vonkajší svet sa snaží zakrývať útrapy, ktoré sú mu takto spôsobované. Zatajuje svoje pravé pocity a rozpráva o nich len s odstupom. Jeho činy nemajú ani kladný ani záporný vplyv na ostatné románové postavy. Ulrich má mnohokrát pocit, akoby sa všetko na neho zvalilo v jednom momente a premýšľal a nasledovne hľadá spôsob ako sa z tejto situácie vymaniť, ako ju poraziť a získať nad ňou dostatočný vplyv aby sa s ňou vedel vyrovať, alebo ju ovplyvniť do takej miery, akú požaduje. Avšak to mu nie vždy vychádza a hľadá postupy, s pomocou ktorých by sa k týmto cieľom dostal.

Opačne pôsobia dva romány, ktoré nesú hlavných hrdinov dosť jasne vztýčených avšak ich celkové postavenie v literárnom diele je menej jednoznačné. Hovoríme o hlavných postavách z Nádaši-Jégého románu *Cesta životom* a Kosztolányiho románu *Sladká vrahyňa*. Na jednej strane ľudia pochádzajúci z chudobnej rodiny vo svete bohatých na druhej strane bohatí meštiansky šľachtici v opozícii k slúžkam z vidieka. Oba romány majú oveľa vyrovnanejšie pole literárnych postáv ovplyvňujúcich a vytvárajúcich dej. Každé z nich disponujú rôznymi digresiami a kratšími zápletkami dokumentujúcimi dobu alebo priestor románu. Dozvedáme sa tak mnoho zo života rakúsko-uhorskej monarchie a nástupných štátov 10. a 20. rokov 20. storočia, ale aj obdobia hlboko predchádzajúcim historickým udalostiam. Slovenský vidiek sa vyrovnáva s národným útlakom, ktorý prtláča postavy k zmene národného povedomia z dôvodu polepšenia si spoločenskej a ekonomickej situácie, predstavuje to jediná cestu von zo začarovaného kruhu chudobnej roľníckej tradičnej rodiny. Hlavná postava, mladý Svoreň, tak pokračuje v pomäťarčení, ktoré tiež podstúpil jeho otec. Avšak generačné delenie diela je veľmi podstatné – predstavuje postupnú myšlienkovú a spoločenskú emancipáciu Slovákov, ktorí v tej dobe len veľmi komplikovane vytvárali akúsi národnú štruktúru. Najstaršiu generáciu predstavovali chudobní roľníci, ktorých nezaujímali národné či národnostné trenice – žili svoj utrápený život a nevedeli si nájsť z neho cestu von. Ďalšia generácia sa už čiastočne prispôbovala, dokázala si nájsť cestu z najchudobnejších spoločenských skupín a zaradiť sa vyššie – získavala na majetku a taktiež na spoločenskom postavení. Považovali svoj život ale stále za ťažký a komplikovaný – východisko videli v klasických neduhoch – alkoholizmus a gamblerstvo. Tieto zlozvyky oslovili aj poslednú tretiu generáciu, ktorá stávala už na celkom pevných základoch a dokázala si odomknúť dovtedy napevno zamknuté dvere predovšetkým úplným pomäťarčením, výborným vzdelaním a zatajovaním pôvodu. To sa však voči mladému Svoreňovi obrátilo v momente krachu rakúsko-uhorskej monarchie a nastoleniu novej spoločenskej, politickej a aj kultúrnej situácie. Veľmi podobne je opísaná tiež generácia budapeštianskej mestskej šľachty, ktorá počas niekoľkých rokov čelila hneď niekoľkým zmenám – rozpad monarchie jej priniesol stratu titulu a postavenia, nové spoločenské a kultúrne rozpoloženia Maďarska im však priestor zachovalo a avšak komunistický puč ich zase poslal na neistú šikmú plochu, ktorá však trvala len niekoľko mesiacov a opäť sa museli vracieť do normálneho života na tie pozície, ktorý im patrili a vždy v nich žili. Tieto spoločenské zmeny prinášali neustále nové podmienky ich života – zmenšovanie či zväčšovanie priestoru, ktorý obývali, a taktiež slúžiaceho personálu. Ten sa zvykol meniť podľa nálady a potrieb domácej pani. Služobníctvo predstavovalo v 20. rokoch 20. storočia v Budapešti predovšetkým chudobných ľudí z vidieka hľadajúcich aspoň aké-také

uplatnenie sa a zárobok v hlavnom meste nového maďarského štátu. Služky boli rôzneho vierovyznania a rôznej národnosti – mestská šľachta si tak zachovala úzky kontakt s vidiekom, ktorý takýmto spôsobom dokumentovali a spoznávali. Nie vždy sa však ich naučené a odpozorované modely správania slúžiacich vidiečaniek podarilo uplatniť správnym spôsobom a smerom. Vypomstilo sa im to práve s poslednou najatou slúžkou – Annou, ktorá však predstavovala splnený sen pani domácej. Úplne vyhovovala všetkým jej potrebám a náladám. Anna však brala jej pôsobenie u bohatých budapeštianskych mešťanov ako moment znechutenia, bludného kruhu, z ktorého nevedela nájsť východisko a nekonečného pohrdania. Všetko malo pre ňu zlý zápach, historický nános pôžitkov a neustále uspokojovanie túžob v opozícií k chudobnému životu na vidieku ju strhlo k zavraždeniu oboch manželov, čo pre ňu znamenalo vyriešenie problému. Služky a ich opis celkovo dobre charakterizoval pohľad vyššej vrstvy na nižšie vrstvy. Oba romány nastolili priam až opozičné pohľady – Nádaši-Jégé z pohľadu chudobných vrstiev na bohatšie a Kosztolányi dokumentoval z pohľadu bohatých vrstiev chudobné a táto opozícia je veľmi zaujímavá aj na samotné pochopenie histórie v strednej Európe.

Posledný román pôsobiaci niekde na pomedzí medzi vyššie spomínanými dvoma dvojicami románov je od poľského autora. Román *Predjarie* Stefana Žeromského predstavuje z jednej časti cestopisný román a z druhej spoločenský román, tak trochu filozofujúci, tiež trochu ľúbostný. Román začína v ďalekom ruskom meste Baku, ktoré v dnešnej dobe predstavuje hlavné mesto Azerbajdžanu, teda krajiny iného než ruského obyvateľstva. Poľská rodina Barykovcov sa tu ocitla v novom prostredí, ktoré skôr nechápali a nechceli mu porozumieť, než by sa s ním vyrovnali a snažili sa k nemu nájsť cestu – to ich priviedlo k hľadaniu novej možnosti, ako toto miesto opustiť, skôr než ich pohltí a zničí. To sa podarilo len najmladšiemu členovi – matka zomiera na vysilenie, otec sa po čase vracia zničený vojnou v samotnom Rusku. Syn sa medzičasom priplietol do rôznych konfliktov a revolučnej vášne, ktorá ho napokon privádza do rodnej krajiny, ktorá sa ocitá na pokraji vojnového konfliktu, ktorému nerozumie – ktorý razantne odmieta. Po stretnutí sa vydáva na cestu do vlasti, ktorá im uberie z veľmi potrebných životných síl – nevedeli, že ich doma čaká rozbúrená krajina. Otec umiera a syn Baryka ostáva sám – opäť ako kedysi v Baku a vzdáva sa väčšiny svojich revolučných a búrlivých nálad. Stáva sa z neho vcelku obyčajný človek, ale neskrýva v sebe pachuť z mnohých osobných a spoločenských udalostí. Hoci stratení v labyrinte milostných a vzťahových etúd stále stojí pevne na nohách – v prostredí, ktoré sa mu niekedy otvorí a inokedy vzdá ešte vzdialenejšie ako kedykoľvek predtým. Napokon opäť oživa, hlavne vplyvom ukľudnenia jeho osobného života a vracia sa spať na čelo revolúcie, hoci takej ku

ktorej už nepatrí. Román predstavuje určitý a nezanedbateľný prechod medzi dielami Ladislava Nádaši-Jégého *Cesta životom* a Deszöa Kosztolányiho *Sladká vrahyňa* a dielami Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka* a Roberta Musila *Muž bez vlastností*. Prvá časť cestopisným, dokumentujúcim a pozorovacím charakterom sa prikláňa k prvým dvom dielam, druhá na základe rekonštrukcie vnútorného sveta hlavnej postavy, jeho životných problémov a hľadanie svojho miesta a uplatnenia v spoločenskom živote predstavuje a nesie momenty skôr podobné druhej dvojici románových literárnych diel. Román svojimi oboma časťami predstavuje dielo s pútavým prístupom k rozlúšteniu národného sveta v novoformujúcom sa poľskom štáte, ktorý opäť nadobúda jasné a pevné kontúry po dobe rozdelenia medzi niekoľko sfér vplyvu – politických, spoločenských a aj kultúrnych. Avšak román nezachytáva poľský národ takým spôsobom, aký by chcel národne orientovaný človek čítať – autor kóduje vlastnosti a spôsoby, nie zrovna lichotivého charakteru, tak aby vytvoril skutočný a čo najmenej umelý či vyumelkovaný predobraz Poliaka v 10. a 20. rokoch 20. storočia.

Aj skúmané postavy aj samotné romány bezpochyby hrajú dôležitú rolu na poli jednotlivých národných literatúr v stredoeurópskom priestore. Predstavujú dôležitý dokument, zachytávajúci rozpad viac než päťsto ročnej habsburskej monarchie a vyrovnávanie sa jednotlivých národov s novou skutočnosťou – či už na spoločenskom, alebo kultúrnom stupni. Diela sa predstavujú len akési spoločenské výseky, no ich myšlienky ďaleko presahujú priestor uzavretých skupín – či už chudobných vidiečanov, služobníctva, vojakov, generálov, meštianstva – ale zaznamenávajú na tomto viac či menej obmedzenom priestore dostatok dôkazov a poznatkov uplatniteľných v oveľa širšom a rozsiahlejšom meradle. Diela taktiež nesú vysokú čitateľskú hodnotu, okrem všeobecne známych a výsostne populárnych diel - filozofického veľdiela Roberta Musila a humorného vojenského románu Haška sa predovšetkým oplatí zoznámiť s dielom Nádaši-Jégé, ktoré predstavuje zaujímavú vzťahovú sondu, Kosztolányiho román má zas uplatnenie vďaka svojej kriminálnej zápletke aj pre širšie čitateľské publikum napokon Žeromského román je prítlačlivý najmä pre svoju zaujímavú vrstevnatosť dopĺňanú o zaujímavé historické reálie napojené na stredoeurópsky priestor. Ostatne všetky romány predznačovali koniec realizmu v strednej Európe, respektíve jeho nadstavby v podobe naturizmu a plný nástup literárnej moderny 20. storočia.

Zdroje

Primární literatúra

HAŠEK, Jaroslav, Zdena ANČÍK a František DANEŠ. Osudy dobrého vojáka Švejka. [Díl 1] Praha: Československý spisovatel, 1962. Knihovna lidové četby.

HAŠEK, Jaroslav, Zdena ANČÍK a František DANEŠ. Osudy dobrého vojáka Švejka. [Díl 2] Praha: Československý spisovatel, 1962. Knihovna lidové četby.

KOSZTOLÁNYI, Deszö. Sladká vrahyňa. Bratislava: Marenčin PT, 2015. ISBN 978-80-8114-557-5

MUSIL, Robert. Muž bez vlastností. Praha: Argo, 2008. ISBN 978-80-257-0065-5.

NÁDAŠI-JÉGÉ, Ladislav. Cesta životom. Bratislava: Tatran, 1980.

ŽEROMSKI, Stefan. Předjaří. Praha: Odeon, 1970.

Sekundární literatúra

BARTOŠ, Otakar. Slovník spisovatelů: Polsko. Praha: Odeon, 1974.

BOK, Václav, Věra MACHÁČKOVÁ-RIEGEROVÁ a Jiří VESELÝ. Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských. Praha: Odeon, 1987.

BOURDIEU, Pierre. Pravidla umění: geneze a struktura literárního pole. Brno: Host, 2010. Teoretická knihovna. ISBN 978-80-7294-364-7.

FROST, Vladimír, a kol. Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 2/I. H–J. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0468-8.

GEERDTS, Hans Jürgen, Rudolf HEUKENKAMP a Kurt BÖTTCHER. Kurze Geschichte der deutschen Literatur. Berlin: Volk und Wissen, 1981.

GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON. Sociologie. Vydání první, aktualizované a rozšířené. Praha: Argo, 2013. ISBN 978-80-257-0807-1.

GOSZCZYŃSKA, Joanna (ed.). Procesy autoidentifikacji na obszarze kultur środkowoeuropejskich po roku 1918. Warszawa: Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej, Uniwersytet Warszawski, 2008. ISBN 978-83-60938-24-9.

GRENDÉL, Lajos. A modern magyar iradalom. Budapešť: Pesti Kalligram, 2010

GUILLÉN, Claudio. Mezi jednotou a růzností: úvod do srovnávací literární vědy. Praha: Triáda, 2008. Paprsek. ISBN 978-80-86138-88-6.

HOSTINSKÝ, Otakar, Hana HRZALOVÁ, Ludmila LANTOVÁ a Dalibor HOLUB. Studie a kritiky. Praha: Československý spisovatel, 1974.

- Hrbal Jiří (ed.). Švejk ve střední Evropě. Olomouc: Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, 2016. ISBN 978-80-87895-86-3.
- JAKUBOWSKI, Jan Zygmunt. Stefan Żeromski. Warszawa: Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, 1964. Biblioteka Polonistyki.
- JAKUBOWSKI, Jan Zygmunt. Stefan Żeromski. Warszawa: Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, 1964.
- KREJČÍ, Karel. Sociologie literatury. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2623-6.
- KROUTVOR, Josef. Potíže s dějinami: eseje. Praha: Prostor, 1990. Prostor. ISBN 80-85190-01-X.
- KROUTVOR, Josef. Střední Evropa: Torzo omílané historie. In: Svědectví. Číslo 89/90. Paris: Melantrich, 1990. ISBN 80-7023-041-X
- MAGRIS, Claudio. Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře. Brno: Barrister & Principal, 2001. ISBN 80-85947-80-3.
- MAGRIS, Claudio. Dunaj. Praha: Mladá fronta, 2010. ISBN 978-80-204-2118-0.
- MANNOVÁ, Elena (ed.). Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998. ISBN 80-888-8020-3.
- MIKULA, Valér. Slovník slovenských spisovatelů. Praha: Libri, 1999. ISBN 80-85983-57-5.
- NAŁKOWSKA, Zofja R. Ženy. Bratislava: SPKK, 1935.
- NÜNNING, Ansgar, Jiří HOLÝ a Jiří TRÁVNÍČEK. Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy. Brno: Host, 2006. ISBN 80-7294-170-4.
- OTRUBA, Mojmír a Dalibor DOBIÁŠ. Hledání národní literatury. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2179-3
- RÁKOS, Petr. Slovník spisovatelů: Maďarsko. Praha: Odeon, 1971.
- RATTNER, Josef a Gerhard DANZER. Österreichische Literatur und Psychoanalyse: literaturpsychologische Essays über Nestroy - Ebner-Eschenbach - Schnitzler - Kraus - Rilke - Musil - Zweig - Kafka - Horváth - Canetti. Würzburg: Königshausen & Neumann, 1998. ISBN 3-8260-1510-x.
- Sondy: interpretácie kľúčových diel slovenskej literatúry 20. storočia. Bratislava: Kalligram, 2014. ISBN 978-80-8101-024-8.
- STEINER, Petr. Lustrování literatury: česká fikce v politickém kontextu. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-518-8.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. V kleštích dějin: střední Evropa jako pojem a problém. Brno: Host, 2009. ISBN 978-80-7294-323-4.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. V kleštích dějin: střední Evropa jako pojem a problém. Brno: Host, 2009.

TUREČEK, Dalibor. Národní literatura a komparatistika. Brno: Host, 2009. Teoretická knihovna. ISBN 978-80-7294-305-0.
